

છબિ: અશોક મેઘાણી

દેશ વિદેશ

ગુજરાતી લિટરરી એકેડેમી
ઓફ નોર્થ અમેરિકાનું મુખપત્ર

સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૬
રજતજયંતી સંમેલન
વિશેષાંક

સંપાદકો
અશોક મેઘાણી, નિયતિ પંડ્યા

કૃતિ	કર્તા	પૃ
પ્રમુખનો પત્ર	રામ ગઢવી	૨
સંપાદકીય		૨
એકેડેમીની પહેલી પચીસી	અશોક મેઘાણી	૩
આમંત્રિત સાહિત્યકારો		૪
વિદાય અંજલિ		૫
રમેશ પારેખની યાદમાં	આદિલ મન્સૂરી	૭
બે સોનેટ	નટવર ગાંધી	૭
યુ. વે. મહેતા પારિતોષિક: પ્રીતિ ભૂલ	ઉષા ઉપાધ્યાય	૮
નૂતન વર્ષાભિનંદન	ઈન્દ્ર શાહ	૯
પ્રણયમાં પ્રીત	વી.વી. ભટ્ટ	૯
મુક્તક	મનુ નાથક	૯
લઘુમાંથી વિરાટ	મહેશ રાવળ	૯
અંદરની વાત કર	પ્રજ્ઞા એનોસ	૧૦
આતમ પ્યાસ જગાવો!	કિશોર મોદી	૧૧
કાવ્યો	નરેશ જોષી	૧૧
કાવ્ય	ઉ.ધી. દેસાઈ	૧૨
જીન્સ ઓલ્ટરેશન	નીલેશ રાણા	૧૨
પ્રકૃતિના અને હૃદયના રંગોની લીલા અણીશુદ્ધ'	ચંદ્રકાંત શાહ	૧૨
દાવ પર જિંદગી	મધુસૂદન કાપડિયા	૧૩
વ્યથા અને આશા	પ્રવીણ પટેલ	૧૪
એકલવાયો	સુમન અજમેરી	૧૬
માનવ સંદેશ	જગદીશ શાહ	૧૬
ઘર ક્યાં?	ચંદ્રકાન્ત દેસાઈ	૧૬
રજતજયંતી સંમેલન કાર્યક્રમ	સુધાકર ભટ્ટ	૧૭
	પ્રીતમ લખલાણી	૧૭
		૧૮

પ્રમુખનો પત્ર

૨૦૦૬માં પરચીસ વરસ પૂરા કરતી એકેડેમીની આ વર્ષગાંઠની ઉજવણી પાંચમા સાહિત્ય સંમેલનથી થાય છે એ પ્રસંગે આપ સૌને આવકારતાં ખૂબ આનંદ થાય છે. સ્વ. મણિભાઈ જોશીના પ્રમુખપદ નીચે ત્યારના મંત્રી-ખજાનચી ડૉ. નટવર ગાંધીએ ૧-ડિસેમ્બર-૮૧ના દિવસે એકેડેમીને મેરીલેન્ડમાં રજિસ્ટર કરાવી. પા સદી પછી જોગાનુજોગ આ સંમેલન મેરીલેન્ડમાં જ ભરાય છે.

સભ્યો અને કાર્યકરોના સક્રિય સહકાર વગર કોઈ પણ સંસ્થા પ્રગતિ કરી શકે નહીં. સદ્ભાગ્યે, આપણને નિઃસ્વાર્થી કાર્યકરો-પ્રમુખો મળ્યા છે. મણિભાઈ જોશી પછી પન્ના નાયક, મધુસૂદન કાપડિયા અને ભરત શાહ જેવાં સાહિત્યિક દૃષ્ટિવાળાં નેતાઓની રાહબરી નીચે એકેડેમીએ પોતાના સાહિત્યલક્ષી ધ્યેય તરફ ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ કરી છે અને ભવિષ્યની પ્રવૃત્તિઓ માટે મજબૂત પાયો નાખ્યો છે.

આ નેતાઓ ઉપરાંત બીજા ઘણા મિત્રોએ એકેડેમીની પ્રવૃત્તિને અમેરિકાના સાહિત્યપ્રેમીઓ સુધી ઠેરઠેર પહોંચાડવામાં મદદ કરી છે એમને પણ આજે યાદ કરવા જોઈએ.

અમે ઋણી છીએ આ સર્વનાં:

– ભારતથી પધારેલા સાહિત્યકારોની મહેમાનગતી કરી એમનાં પ્રવચનો ગૌઠવનાર યજમાનો: બોસ્ટનમાં ગીતા પટેલ, સ્મિતા પટેલ અને પ્રદીપ બક્ષી; એરિઝોનામાં ગૌતમ શાહ; કેલિફોર્નિયામાં વિક્રમ કામદાર અને ગીરધર વંદ્રા; ફ્લોરિડામાં દિનેશ શાહ અને કાન મહેતા; આલાબામાં મનુભાઈ પટેલ; શિકાગોમાં મનુ વોરા અને અશરફ ડબાવાલા; ઓહાઇઓમાં ઇંદ્ર શાહ; મેરીલેન્ડમાં ઉપેન્દ્ર દેસાઈ, કનુ દોશી અને અશોક મેઘાણી; કનેક્ટિકટમાં જતીન મહેતા; ફિલાડેલ્ફિયામાં પન્ના નાયક; ન્યૂ યોર્ક - ન્યૂ જર્સીમાં પ્રમોદાબેન-મણિભાઈ જોશી, નંદિની-રોહિત શાહ, ભરત શાહ, મધુસૂદન કાપડિયા, જિતુ ઠાકર અને પ્રતિભા-કશ્યપ મહેતા.

– એકેડેમીના કાર્યક્રમો માટે પોતાનાં ઘર અને સભાગૃહો ખોલી આપનારાં: શકુંતલા અને નરેન્દ્ર લાખાણી; રોઝમરી અને એચ.આર. શાહ.

– એકેડેમીની સાહિત્ય-પ્રકાશનની પ્રવૃત્તિ માટે ઉદાર મદદ કરનારાં: પૂર્ણિમા અને જયદેવ પટેલ; તૃપ્તિ અને કેની દેસાઈ; ડૉ. સુધા અને ડૉ. સુધીર પરીખ.

– અમેરિકાના ગુજરાતી સાહિત્યસર્જકોના ઉચ્ચ કોટીના સર્જનનું બહુમાન કરતું શ્રી યુનિલાલ વેલજી મહેતા પારિતોષિક શરૂ કરનારાં: ડૉ. રશ્મી અને ડૉ. નવીન મહેતા.

– અમેરિકામાં વસતા સર્જકોની કૃતિઓને 'દેશ વિદેશ'માં યોગ્ય સ્થાન આપી એમની સર્જનપ્રવૃત્તિને પ્રોત્સાહન આપવાના એકેડેમીના પ્રયત્નમાં ફાળો આપનાર સંપાદકો: ચંદ્રકાંત શાહ, કિશોર રાવળ, મધુ રાય અને અશોક મેઘાણી.

– એકેડેમીના કાર્યક્રમો અને બીજી પ્રવૃત્તિઓમાં ઉત્સાહથી પોતાનો સમય અને મહેનત આપનાર બધા કાર્યકરો અને કલાકારો.

– આ પાંચમા રજતજયંતી સંમેલન માટે છેલ્લાં છ મહિનાથી શંકરભાઈ પટેલના અધ્યક્ષપણા નીચે ખૂબ મહેનતથી કામ કરી રહેલ યજમાન સમિતિનો.

આ પ્રસંગે એક વાત કહેતાં આનંદ થાય છે. ગયા અંકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે એકેડેમીએ શરૂ કરાવેલ ગોવર્ધનરામના 'સરસ્વતીચંદ્ર' (સંક્ષિપ્ત)ના અંગ્રેજી અનુવાદનું વિમોચન સંમેલન દરમ્યાન થશે.

એકેડેમીના સભ્યોને અને સંમેલનમાં હાજર મિત્રોને એની નકલો ભેટ તરીકે અપાશે.

એકેડેમીની બીજી પરચીસી અમે ખૂબ જ આશા અને વિશ્વાસથી શરૂ કરીએ છીએ. આપ બધાનાં મદદ અને પ્રોત્સાહન આ પછીની કાર્યવાહક સમિતિઓને પણ મળશે જ એની અમને ખાત્રી છે.

આ સંમેલનમાં ન આવી શકેલા મિત્રો આવતા સંમેલનમાં જરૂર પધારે એવી આશા સાથે,

આપનો વિશ્વાસુ,
રામ ગઢવી

સંપાદકીય

છેલ્લા થોડા મહિનાથી ગુજરાતી સાહિત્ય ઉપર અમંગળના ઓછાયા ઊતર્યા હોય એમ લાગી રહ્યું છે. પહેલાં ચંદ્રકાંત બક્ષી, પછી રમેશ પારેખ ... અને ગુલાબદાસ બ્રોકર ... અને જયંત પંડ્યા ... અને છેલ્લે બકુલ ત્રિપાઠીની વિદાય ... એક અવિચ્છેદ ખેદની લાગણી થાય છે. આપણે નિર્ધન થવા માંડ્યા!

'દેશ વિદેશ'ના આ વિશેષાંકમાં અમેરિકામાં વસતા જાણીતા, માનીતા અને નવોદિત સાહિત્યકારોની રચનાઓ લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. તૃપ્ત થઈ જવાય એટલી રચનાઓ અમને મળી છે, અને ઘણી ઉત્તમ રચનાઓ મળી છે. અંકની દળમર્યાદા એ બધી સારી રચનાઓ લેવા અશક્ત બનાવે છે, અને સારી રચનાઓ સમાવી નહીં શકવાનો ખેદ તો સંપાદકોથી વધુ કોને હોય? સહદયી લેખક અને વાચક અમારી આ ક્ષમતાને માફ કરે એવી નમ્ર અરજ છે.

નિયતિ પંડ્યા

આ અંક તૈયાર કરવામાં ઘણાંની મદદ મળી છે. શ્રી નિરંજન ભગત, શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ, શ્રી પન્ના નાયક અને શ્રી મધુ રાયે બહુ જ પ્રેમથી અને બહુ જ ટૂંક સમયમાં સાહિત્યકારોની ઓળખાણ અને અંજલિઓ તૈયાર કરવામાં જે મદદ કરી છે એ માટે એ સૌનો હું મોટો ઋણી છું. કૃતિઓ પસંદ કરવામાં મળેલી નિયતિબેનની સહાયનો ઉલ્લેખ પણ ખૂબ જરૂરી છે. છેલ્લાં ત્રણેક અંકોથી 'દેશ વિદેશ'માં બને ત્યાં સુધી અમેરિકામાં લખાયેલ સાહિત્ય જ લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. આશા છે કે અમારો આ પ્રયાસ વાચકોને પણ પસંદ હોય.

આપણા ઘણા 'પ્રોલિફિક' સર્જકોની કૃતિઓનો સમાવેશ નથી થઈ શક્યો એ માટેનો વાંક જેટલો અંકની દળ-મર્યાદાનો એટલો જ અમારી અસમજ અને નબળાઈનો ગણવા વિનંતિ છે.

'દેશ વિદેશ' હવે પછી કેમ અને ક્યારે બહાર પડશે એ અનિશ્ચિત હોવાથી કૃતિઓ મોકલવાનું આમંત્રણ આપવાનું ટાળીએ છીએ.

મારા પોતાના વતી બોલતાં, 'દેશ વિદેશ'નું સંપાદન આજ સુધી આપની સમક્ષ મૂકવાની તક મળવાથી ધન્યતા અનુભવું છું, અને મારી ક્ષતિઓ માટે દરગુજર ચાહું છું.

અશોક મેઘાણી

એકેડેમીની પહેલી પચ્ચીસી

અશોક મેઘાણી (મંત્રી)

૧૯૮૧માં સ્થપાયેલી આપણી એકેડેમી આજે પોતાની રજતજયંતી ઊજવી રહી છે. સ્થાપના વખતના એકેડેમીના ઇન્કોર્પોરેશન દસ્તાવેજોમાં એના ઉદ્દેશો આ પ્રમાણે દર્શાવેલા:

1. ગુજરાતી સાહિત્ય પર સંશોધન, એમાંથી ભાષાંતરો, અને એનાં પ્રકાશનોના કામ માટે પ્રોત્સાહન આપવું અને સક્રિય ભાગ લેવો.
  2. ઉત્તર અમેરિકામાં ગુજરાતી ભાષા, સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિના વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવું.
  3. અન્ય યોગ્ય સાહિત્યિક, સાંસ્કૃતિક અને માનવતાવાદી સંસ્થાઓ સાથે સંપર્ક બાંધવો અને સાચવવો.
- આ પ્રસંગે, જિંદગીની સફરનાં પહેલાં પચ્ચીસ વર્ષ દરમિયાન એકેડેમીએ શું હાંસલ કર્યું, પોતાના સ્થાપકોના મનોરથો કેટલા સિદ્ધ કર્યા, તેની ઉપર એક નજર નાખીએ.

શરૂઆતનાં વર્ષો દરમિયાન એકેડેમીની પ્રવૃત્તિ મુખ્યત્વે બે જ પ્રકારની રહી:

- પ્રખ્યાત સાહિત્યકારોને ભારતથી બોલાવી એમનાં વ્યાખ્યાનો અમેરિકા અને કેનેડાનાં જુદા જુદા શહેરોમાં ગોઠવાયાં. આ કાર્યક્રમ હેઠળ મનુભાઈ પંચોળી 'દર્શક', ઉમાશંકર જોશી, હરીન્દ્ર દવે, નિરંજન ભગત, મકરંદ દવે, રઘુવીર ચૌધરી, સિતાંશુ યશશંકર, લાભશંકર ઠાકર અને બીજા સાહિત્યકારો આપણી વચ્ચે આવ્યા. મહેમાનોના અને એમના સાહિત્યના પરિચય માટે 'દેશ વિદેશ'ના વિશેષાંકો પ્રસિદ્ધ થયા.
- મુખ્યત્વે ન્યૂ જર્સી-ન્યૂ યોર્ક વિસ્તારમાં, સ્થાનિક વક્તાઓનાં સાહિત્યવિષયક પ્રવચનો ગોઠવાયાં. આ કાર્યક્રમોમાં મધુસૂદન કાપડિયા, આદિલ મન્સૂરી, પન્ના નાયક અને બીજાઓએ ભાગ લીધો. પણ કાર્યક્રમોની જાણ ફક્ત એ વિસ્તારના સભ્યોને જ મોકલાવાથી આ પ્રવૃત્તિ ન્યૂ જર્સી-ન્યૂ યોર્ક પૂરતી સીમિત અને બીજા વિસ્તારના સભ્યોથી અજાણી રહી.
- વચ થતાં વિકાસ પામેલી એકેડેમીની પ્રવૃત્તિઓ છેલ્લાં દસેક વર્ષ દરમિયાન વિવિધતા અને વ્યાપકતાને પામી છે. આ ફેરફારોના થોડા નમૂના:
- ૨૦૦૦ની સાલમાં પહેલું ગુજરાતી સાહિત્ય સંમેલન થયું અને એ પછી દર બે વર્ષે સંમેલનો થતાં આવ્યાં છે. ન્યૂ જર્સી-ન્યૂ યોર્કના સીમાડા ઓળંગીને આ સંમેલનો કેલિફોર્નિયા અને આ વરસે વોશિંગ્ટન ડીસીમાં થયાં.
- ઉચ્ચ કોટિનાં કાવ્યો સંગીતના માધ્યમદ્વારા લોકો સુધી પહોંચાડવાની પ્રવૃત્તિને વેગ મળ્યો. ભારતથી આવેલાં જાણીતા કળાકારો તેમ જ સ્થાનિક કળાકારોના કાર્યક્રમો ગોઠવાયા.

- જાણીતા તેમ જ ઊગીને ઊભા થતા સ્થાનિક લેખકોને રજૂ કરી એમને પ્રોત્સાહન આપતો કાર્યક્રમ 'સર્જકો સાથે સાંજ' શરૂ થયો.
- એકેડેમી તરફથી અમેરિકામાં વસતા ઉચ્ચ કક્ષાના સાહિત્યકારોનું બહુમાન દર બે વરસે એકવાર શ્રી ચુનિલાલ વેલજી મહેતા પારિતોષિકથી કરાય છે. \$૧,૦૦૦નું આ પારિતોષિક આ પહેલાં મધુ રાય, પન્ના નાયક અને આદિલ મન્સૂરીને અપાયું છે, અને આ વરસે પ્રીતિ સેનગુપ્તાને મળે છે.
- આગળ ખાસ પ્રસંગે જ બહાર પડતું 'દેશ વિદેશ', હવે અમેરિકામાં વસતા સર્જકોની કૃતિઓ સાથે એક સામયિક તરીકે બહાર પડે છે સભ્યોને વિનામૂલ્યે પહોંચાડતું 'દેશ વિદેશ' એકેડેમીની વેબસાઇટ www.glaofna.com પર કોઈ પણ જોઈ શકે છે.
- ગુજરાતી સાહિત્યને પ્રોત્સાહન આપવાના અને અનુવાદો કરાવવાના ઉદ્દેશને અમલમાં મૂકાયો. 'સંત દેવીદાસ' અને 'સરસ્વતીચંદ્ર'ના અંગ્રેજી અનુવાદો અને હરનિશ જાનીના વાર્તાસંગ્રહ 'સુધન'ના પ્રકાશનનું શ્રેય એકેડેમીને જાય છે.
- બીજી સંસ્થાઓ સાથે સતત સંપર્કમાં રહીને એકેડેમી એમના કાર્યક્રમોમાં પણ સહકાર આપે છે. મધુ રાય અને આદિલ મન્સૂરીના સન્માન-સમારંભોમાં એકેડેમીએ લીધેલ ભાગ આ સહકારનાં દૃષ્ટાંત છે. ૨૦૦૧માં થયેલા કચ્છના ધરતીકંપ વખતે સાહિત્યકારોની રાહત માટે રૂ. ૧,૨૫,૦૦૦ની મદદ એકેડેમીએ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ મારફત મોકલેલી. ૨૦૦માં શ્રી મધુ રાયને મળેલો રણજીતરામ સુવર્ણચંદ્રક ખરેખર સોનાનો બનાવવા ગુજરાત સાહિત્ય સભાને રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦ આપ્યા.
- એકેડેમીના દરેક કાર્યક્રમની માહિતી દરેક સભ્યને મોકલાય છે. ટપાલ મોડી કે ન મળવાની મુશ્કેલી દૂર કરવા, આવી અને બીજી માહિતી ઈ-મેઇલથી મોકલવાના પ્રયાસ શરૂ થઈ ગયા છે.

આજે જ્યારે એકેડેમી એની બીજી પચ્ચીસીમાં પ્રવેશ કરી રહી છે ત્યારે અમને આશા છે કે એની આજ સુધીની કામગીરી આપને પસંદ હોય, અને એને માટે નક્કી કરાયેલી દિશા માટે આપની મંજૂરી હોય. એકેડેમીએ શરૂ કરેલી આમાંની કેટલીક ખૂબ જ મહત્વાકાંક્ષી પ્રવૃત્તિઓ ક્યાં સુધી ચાલી શકશે એનો આધાર સભ્યો શું જરૂરી માને છે અને ચાલુ રાખવા માગે છે એના પર રહેશે. સભ્યોનાં સૂચન અને માર્ગદર્શન એકેડેમીના આજના અને ભવિષ્યના સુત્રધારો માટે અમૂલ્ય રહેશે.

આપનાં પ્રતિભાવ અને સૂચનો રામ ગઢવીને ઈ-મેઇલથી ramgadhavi@glaofna.com પર અથવા ટપાલથી 4 Ales Place, Wayne, NJ 07074 પર મોકલશો?

૨૦૦૬ સંમેલનના આમંત્રિત સાહિત્યકારો

શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ

ભોળાભાઈ પટેલ એ વીસમી સદીના ઉત્તરાર્ધના ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક ઊજળું નામ છે. વ્યવસાયથી જીવનભર હિંદીના આ અધ્યાપકનો હિંદીનો અભ્યાસ તો ઊંડો અને વ્યાપક હોય જ, પણ તે ઉપરાંત એમને અંગ્રેજી, જર્મન, સંસ્કૃત તથા બંગાળી, ઊડિયા, અસમિયા ભાષાઓના સાહિત્યનો પણ નિકટનો પરિચય છે. આ સૌ સાહિત્યનો સંદર્ભ રહેવાથી એમના અધ્યાપનમાં વૈશ્વિક પરિમાણ છે. ગુજરાતના અધ્યાપન જગતમાં ભોળાભાઈ એક વિરલ અધ્યાપક છે.

નગીનદાસ પારેખના આ અનોપચારિક વિદ્યાર્થીએ બંગાળી ભાષા અને સાહિત્યનો – સવિશેષ રવીન્દ્રસાહિત્યનો – એવો તો સઘન અભ્યાસ કર્યો છે કે તેઓ એમના ગુરુને અતિક્રમી ગયા છે. બંગાળી સાહિત્ય તેમ જ બંગાળના સાહિત્યકારો, વિવેચકો અને અધ્યાપકો સાથે પણ એમનો જીવંત અંગત સંબંધ રહ્યો છે. તેઓ ગુજરાતીમાં બંગાળી સાહિત્ય વિશે વિવેચનલેખો લખે છે, બંગાળી પ્રશિષ્ટ કૃતિઓનો અનુવાદ કરે છે અને એનું સંપાદન પણ કરે છે.

શાંત અને નમ્ર પ્રકૃતિના ભોળાભાઈને જ્યારે કોઈ સાહિત્યિક સંસ્થામાં કોઈ પણ પદ પર રહેવાનું થયું છે ત્યારે એ પદ દીપી ઊઠ્યું છે. ગુજરાત સાહિત્ય એકેડેમીના પ્રમુખપદેથી એમણે ચૂપચાપ જે પ્રવૃત્તિઓ કરી – સવિશેષ તો અપ્રાપ્ય ગુજરાતી પ્રશિષ્ટ ગ્રંથોના પુનઃમુદ્રણ તથા અન્ય સંપાદનોના પ્રકાશનની – તે એકેડેમીની પ્રવૃત્તિઓમાં સૌથી વધુ યશસ્વી અને પ્રસંશનીય રહી છે. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં એમણે વિવિધ પદ પરથી સેવાઓ આપી છે.

ભોળાભાઈ બીજું જે કંઈ પણ હોય પણ સૌ પ્રથમ તો તેઓ સર્જક છે. એ અકલાંત પ્રવાસી, ચિરપ્રવાસી છે. ગુજરાતી ભાષામાં પ્રવાસનું સાહિત્ય અન્ય સાહિત્યસ્વરૂપોની સરખામણીમાં ઈયત્તા અને ગુણવત્તાની દૃષ્ટિએ કંઈક ન્યૂન છે. પણ એમાં ભોળાભાઈનું અમૂલ્ય અને અભૂતપૂર્વ અર્પણ છે. પ્રવાસસાહિત્યના એમના ગ્રંથો અન્ય અનેક પ્રવાસસાહિત્ય ગ્રંથોની જેમ માત્ર વર્ણનપ્રધાન કે બોધપ્રધાન ગ્રંથો નથી. એમાં સાહિત્યિક અને સાહિત્યેતર સંદર્ભોને કારણે એ સૌંદર્યપ્રધાન એવા રસલક્ષી ગ્રંથો છે. એમાં એમની પ્રશિષ્ટ રસરુચિનું દર્શન થાય છે, જીવનનો ઉલ્લાસ અને સંસ્કારી સંયમ પ્રગટ થાય છે. પ્રવાસસાહિત્યના સર્જક તરીકે ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસમાં ભોળાભાઈનું સદાયનું ગૌરવભર્યું સ્થાન હશે.

નિરંજન ભગત

શ્રી ધીરુભાઈ પરીખ

કવિ, વિવેચક અને વાર્તાકાર ઉપરાંત વર્ષો સુધી ગુજરાત યુનિવર્સિટીમાં ગુજરાતીના અધ્યાપક રહેલા ધીરુભાઈને ભોળાભાઈ પટેલ એક 'અત્યંત સફળ અધ્યાપક' તરીકે ઓળખાવે છે. 'કવિલોક' અને 'કુમાર'નું તંત્રીપણું એક સાથે સંભાળતાં પણ સમય ફાજલ પાડીને ધીરુભાઈ આપણી પાસે આવી શક્યા છે એનું કારણ એમની સંયમી પૂર્વતૈયારી છે. બચુભાઈ રાવત પછી લુપ્ત થયેલી 'કુમાર'ની પરંપરાને ફરી જીવંત કરી એને પાછું બચુભાઈની કક્ષાએ લાવવાનું

રજતજયંતી સંમેલન વિશેષાંક

દુષ્કર કાર્ય ધીરુભાઈએ કરી બતાવ્યું છે. બચુભાઈએ શરૂ કરેલી બુધવારની કવિસભા તેઓ નિષ્ઠાપૂર્વક ચાલુ રાખી નવા કવિઓનું ધરુવાડિયું સીંચી રહ્યા છે.

ધીરુભાઈની મહત્વની કૃતિઓમાં 'કાંઠામાં કોર્યા નામ' (જીવનચરિત્રો), પૂર્વ અને પશ્ચિમના સાહિત્યને સરખાવતો ગ્રંથ 'તુલનાત્મક સાહિત્ય', કવિ ટી.એસ. એલિયટના પુસ્તકનો અનુવાદ 'ચાર ચતુર્વેદ ગાન' અને લઘુપુસ્તક 'રાજેન્દ્ર શાહ' ગણાવી શકાય. હાઇકુસંગ્રહ 'આગિયા' અને છપ્પાશૈલિના કટાક્ષકાવ્યોના સંગ્રહ 'અંગપચ્ચીસી'માં કવિ તરીકેની એમની પ્રયોગશીલતા દેખાય છે.

અશોક મેઘાણી

શ્રી નિરંજન ભગત

નિરંજન ભગત (૧૯૨૬-) આપણા અગ્રગણ્ય કવિ છે. એમનો પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ 'છંદોલય' ૧૯૪૮માં પ્રગટ થયો, અને ૧૯૫૮માં '૩૩ કાવ્યો'. એ પછી તેમણે બહુ જ ઓછાં કાવ્યો લખ્યાં છે. પણ કાવ્યશિસ્ત, લય, છંદશુદ્ધિ, બાની અને કસબ – કોઈ પણ દૃષ્ટિએ જોઈએ તો 'છંદોલય' એ ગુજરાતી કવિતાનું શિરમોર ધરેણું છે.

૧૯૫૦થી શરૂ કરીને છેક ૧૯૮૬ સુધી અમદાવાદની વિવિધ કોલેજોમાં એમણે અંગ્રેજી સાહિત્યનું અધ્યાપન કર્યું. અંગ્રેજી અને બીજા યુરોપીય સાહિત્યના એમના અગાધ વાંચન અને પાંડિત્યની જોડ મળવી મુશ્કેલ છે.

ગુજરાતી સાહિત્યકારોમાં બ.ક.ઠા.થી માંડીને ઉમાશંકર, ચુનીલાલ મડિયા, હરિશંદ્ર ભટ્ટ, રાજેન્દ્ર શાહ વગેરેના પરિચયમાં આવીને સાહિત્યસાધના કરી. ગુજરાતી સાહિત્યનાં બધાં જ સન્માનો એમને મળ્યાં છે: રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક, કુમાર ચંદ્રક, નર્મદ સુવર્ણચંદ્રક, ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીનું મૂર્ધન્ય સાહિત્યકાર સન્માન, અને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું પ્રમુખપદ.

કાવ્યો ઉપરાંત, એમણે 'સ્વાધ્યાયલોક'ના શીર્ષક નીચે આઠ ગ્રંથોમાં લખેલું ગદ્ય છે. 'સ્વાધ્યાયલોક'ના લેખોને જોતાં લાગે કે આ કવિએ બીજા કવિઓની કવિતાને આત્મસાત કરીને કેટકેટલાં લાડ લડાવ્યાં છે. કેટકેટલા દૂરના અને નજીકના કવિઓનો એમણે કરેલો વ્યવસ્થિત અભ્યાસ આપણને આ સુંદર યોજનાબદ્ધ ગ્રંથશ્રેણીમાંથી મળે છે. બંગાળીમાંથી 'ચિત્રાંગદા', હીબ્રુ-અંગ્રેજી બાઇબલમાંથી 'ધ બૂક ઓફ જોબ', સ્પેનિશ-અંગ્રેજીમાંથી સેઇન્ટ જ્હોન ઓફ ધ કોસનાં કાવ્યો, ફ્રેન્ચમાંથી બોદલેરનાં કાવ્યો વગેરે વિશ્વસાહિત્યની ઉત્તમ કૃતિઓના ગુજરાતીમાં અનુવાદ એમણે કર્યાં છે. એમને અન્ય ભાષાનો, અન્ય પ્રજાનો, પેઢીનો કે જૂના કાળનો કોઈ છોછ નથી.

ઉમાશંકર જોશી સિવાય ભાગ્યે જ કોઈ કવિ છે જેણે આટઆટલા વિવિધ વિષયો પર આવું નિવડેલું અને નક્કર ગદ્ય લખ્યું હોય. જ્યાં જ્યાં એમને કવિતા મળી છે ત્યાં ત્યાં તે ગયા છે અને એને જાણી છે, માણી છે, મણાવી છે. નિરંજન ભગત માટે કવિતા એ વાડાબંધીનો વિષય નથી પણ જીવનના મર્મને સમજવાનો એક અદ્ભુત કીમિયો છે એ એમના કાવ્યવિષયક લેખો જોતાં સ્પષ્ટ થાય છે.

પન્ના નાથક

વિદાય અંજલિ

૨૦૦૬નું વર્ષ ૬૭ તો ત્રીજા ભાગનું બાકી છે ને ગુજરાતી સાહિત્ય-આકાશ પોતાના થોડા ઝળહળતા સિતારાઓ ગુમાવી બેઠું છે. એ લેખિનીઓ બંધ ભલે પડી પણ ગુજરાતી સાહિત્યનાં વિવિધ ક્ષેત્રોમાં એમણે પાડેલી ઊંડી છાપ અને એમની ખોટ બહુ લાંબા સમય સુધી વર્તાશે.

ચંદ્રકાંત બક્ષી (૧૯૩૨ – ૨૦૦૬)

ચંદ્રકાંત બક્ષીએ લખવાનું શરૂ કર્યું ત્યારે ગાંધીયુગનો છેલ્લો દશકો ચાલતો હતો. લખાણની શૈલી સુરમ્ય તત્સમ શબ્દો અથવા ગ્રામ્ય શબ્દોથી લચેલી રહેતી અને કથાવસ્તુ ઉચ્ચ મધ્યમવર્ગીય ગુજરાતી ઘરની જિંદગીની આસપાસ રચાતું. આવા શાલીન, મુદ્દભાષી સાહિત્યની કાચની દુકાનમાં આખલાની જેમ ધસી આવીને બક્ષીએ ભાંગફોડ કરી મૂકી. ડોક મઝફર, સ્મગલર, વેશ્યા, વગેરેનાં તદ્દન નવાં કથાનકને પાસાદાર ઉદ્દ અલફાઝથી લૈસ કુરમુરી જબાનથી પેશ કરી બક્ષીએ વિવેચકોને ગભરાવી મૂક્યા પણ વાચકોને જીતી લીધા. પરંતુ બક્ષી ફક્ત સાહિત્યકાર નહોતા. એમની કોલમોએ પત્રકારત્વમાં પણ એવો જ 'બક્ષી કલ્ટ' ઊભો કરેલો. એમાં વ્યક્ત થયેલા એમના રાજકીય વિચારોએ ગુજરાતની બેત્રણ પેઢીઓનાં જીવન ઉપર અસર કરી હશે.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં બક્ષી આવતાં સો વરસ સુધી વંચાશે, પછી દંતકથાઓ રચાશે કે બક્ષી દારૂથી સ્નાન કરતા, બક્ષી બંને હાથે લખતા, બક્ષી હાઇડ્રોક્લોરિક એસિડની શાહી વાપરતા, બક્ષી સાડા છ કુટ ઊંચા હતા.

મિત્રો, વસ્તુતઃ બક્ષી પાંચ કુટ ચાર ઇંચ ઊંચા હતા. કે પછી સાડા છ કુટથી "એક મુઠ્ઠી ઊંચા" માનવી હતા.

મધુ રાય

રમેશ પારેખ (૧૯૪૦ – ૨૦૦૬)

આ અતિ લોકપ્રિય ગીતકવિની લોકપ્રિયતાનું એક જ ઉદાહરણ અસંખ્ય લોકોએ કહેલી એકની એક વાત: 'છ અક્ષરનું નામનું કોઈ' પણ પાનું ખોલો અને તમને ગમે એવું કાવ્ય મળે જ મળે. આ વાતમાં અતિશયોક્તિ ફોય તો પણ એટલું તો ચોક્કસ કે રમેશ પારેખની કવિતામાં લય અને કસબ એવા વણાઈ ગયા છે કે એમનાં ગીતો અને ગઝલોએ લોકો પર જાદુ કર્યો છે. સુરેશ દલાલે એમને 'લયના કામાતુર રાજવી' કહીને નવાજ્યા છે. એમના લયનો અને મુગ્ધ પ્રેમનો આપણને છાંટી નાખે એવો છાક જોવા એક જ ગીતની થોડી પંક્તિઓ બસ થશે:

ધીમે ધીમે ઢાળ ઊતરતી ટેકરીઓની સાથે તમને ફૂલ દીધાનું યાદ

સળવળ વહેતી કેડસમાણી લીલોતરીમાં તરતા ખેતરશેઢે, સોનલ
અમે તમારી ટગરફૂલ-શી આંખે ઝૂલ્યા ટગરટગર તે યાદ

અમારી બરછટ બરછટ હથેળીઓને તમે ટેરવાં ભરી કેટલીવાર પીધાનું યાદ

ધીમે ધીમે ઢાળ ઊતરતી ટેકરીઓની સાથે તમને ફૂલ દીધાનું યાદ

રમેશ પારેખે તેમને મળેલા સૌરાષ્ટ્રી લોકકવિતા, લોકઢાળો વગેરેના સમૃદ્ધ વારસાને પોતાની ગીતરચનાઓ દ્વારા 'ઝુલાવી' ગુજરાતી ભાષાને 'વહાલી' કરી છે તે ચિરકાળ ટકશે એમાં કોઈ શંકા નથી.

પન્ના નાયક

ગુલાબદાસ બ્રોકર (૧૯૦૯ – ૨૦૦૬)

ગુલાબદાસ બ્રોકર તેમના કાળના છેલ્લા પ્રહરી હતા. એમની વાર્તાઓમાં ગાંધીયુગ વિલીન થતો દેખાયો અને આધુનિક યુગની પહેલી અણસાર દેખાવા લાગી. બ્રોકરથકી 'સાહિત્યકાર' શબ્દ શોભતો; તેમણે પોતે વાર્તાઓ લખવા સિવાય સુરેશ જોષીથી માંડીને કુડીબંધ વાર્તાકારોના પ્રથમ સંગ્રહોની પ્રસ્તાવના લખી આપીને તેમને માર્ગદર્શન અને આત્મવિશ્વાસ પણ આપેલાં. ગાંધીયુગીન શાલીનતા અને સૌજન્ય એમનાં લખાણ અને અંગત વહેવારનાં કાયમી લક્ષણ હતાં. તે પુષ્કળ વાંચતા, સારું કે સામાન્ય નાણી જાણતા અને વાર્તાલેખકોના અંગત જીવનમાં પણ મદદરૂપ થતા. ઘણા લેખકો એમના સદાશયની ઠેકડી કરતા, ધૂણાસ્પદ નિંદા પણ કરતા, પરંતુ બ્રોકર કદી અસહિષ્ણુ થયા નહોતા. તે ધર્મ કથો પાળતા તેની માહિતી નથી; પણ વહેવારે ગુલાબદાસ વૈષ્ણવજન હતા.

મધુ રાય

જયંત પંડ્યા (૧૯૨૮ – ૨૦૦૬)

જાણીતા ગુજરાતી સાહિત્યકાર તેમ જ ગુજરાતની સામાજિક, રાજકીય અને સાંસ્કૃતિક જાગૃતિ માટે અથાક પરિશ્રમી શ્રી જયંત પંડ્યાએ પણ ગઈ દસમી ઓગસ્ટે ચિરવિદાય લીધી. એમનાં નોંધપાત્ર પ્રકાશનોમાં હોમરના મહાકાવ્ય 'ઇલિયડ'નો અનુષ્ટુપમાં પદ્યાનુવાદ, કાલિદાસના 'મેઘદૂત'નો સમશ્લોકી અનુવાદ અને અંગ્રેજીમાં 'ગાંધીજી એન્ડ હિઝ ડિસાઇપલ્સ' છે. એ ઉપરાંત એમનાં સંખ્યાબંધ નિબંધો અને લેખો પણ પ્રગટ થયા છે.

નિરાશાને સહેલાઈથી જીરવનારા જયંતભાઈ પોતાને એક ખટકતી વાત લખે છે: "સ્વરાજ પછીનું ભારત કલ્પ્યું હતું તેવું થઈ શક્યું નથી. આપણાં વ્યવહારો, નિષ્ઠા, પુરુષાર્થ, શીલ, નાગરિકતા બધું જ ઊણું લાગે છે. એક ઉદાત્ત અને ઉચિત જીવનશૈલી, એક સ્વચ્છ અને શીળું લોકતંત્ર આપણે વિકસાવી શક્યાં નથી. રહ્યાં છે એટલાં વર્ષો અને શક્તિ એક મનભર દેશને રચવાને ઝંખે છે."

એમની એ ઝંખનાને ફલશ્રુતિ મળે એવી પ્રભુને પ્રાર્થના.

અશોક મેઘાણી

બકુલ ત્રિપાઠી (૧૯૨૮ – ૨૦૦૬)

પ્રખ્યાત હાસ્યલેખક, સમર્થ નિબંધકાર, સતત કૉલમ લખવાનો વિક્રમ સ્થાપનાર અને ૨૦૦૫થી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ શ્રી બકુલ ત્રિપાઠીને આપણે હૃદયરોગના હુમલાથી અચાનક ગુમાવી બેઠા.

રમુજી ટુચકાથી માંડીને હાસ્યના મનોવૈજ્ઞાનિક પૃથ્થકરણ સુધીના વિષયો પર એક સરખી આસાનીથી બોલનાર તરીકે બકુલભાઈની જોડ મળવી મુશ્કેલ છે. દરેક સમર્થ ચિંતનાત્મક નિબંધકારમાં હોવું જરૂરી વિચાર અને અનુભવનું ઊંડાણ બકુલભાઈ છુપાવવા ધારે તો પણ એમનાં લખાણોમાં છતું થતું. 'હું હાસ્યલેખક કેમ થયો' વીશે એ કહે છે, "અર્થવાળું બોલવા જતાં જગતમાં અનર્થ વધારવાના કારણરૂપ બનેલાઓથી જગત એટલું બધું થાક્યું છે કે મારા જેવા અર્થ વિનાનું બોલનારાથી એને રાહત રહે એમ લાગે છે... મારી વાત લોકો હસવામાં કાઢી નાખે છે એ સારું જ છે."

બકુલભાઈએ પુસ્તકો લખવાની ઉતાવળ કરી નથી, "પાંચસો વર્ષનું આયુષ્ય હોય એટલી ધીરજથી પુસ્તકો હાથમાં લેવાં છે, ઝાઝાં કરવાં નથી." એમનાં વીસેક પુસ્તકોમાંથી છેલ્લું મહત્ત્વનું પુસ્તક 'હાસ્ય એટલે પ્રભુ સાથે મૈત્રી' ૨૦૦૪માં બહાર પડ્યું.

અમેરિકામાં થતી ગુજરાતી સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિએ એક શુભેચ્છક અને સક્રિય સલાહકાર ખોયો છે. પણ, આપણી ખોટ તે કોઈનો લાભ એ ન્યાયે, હવે તો એમની રમુજથી સ્વર્ગ જ ગુંજતું હશે ને?

અશોક મેઘાણી

ગઝલ - રમેશ પારેખની યાદમાં

આદિલ મન્સૂરી જર્સી સિટી, ન્યૂ જર્સી

તું વાતે વાતે શબ્દના ભારા ન મોકલાવ
તારા વિશેના અમને દિલાસા ન મોકલાવ

મંઝિલ તો ઝાંઝવાનું બીજું રૂપ છે અહીં
તું એને શોધવા વધુ રસ્તા ન મોકલાવ

આકાશ લઈને ચાંદ તો ડૂબી ગયો, હવે
અવકાશ ભરવા અમથા સિતારા ન મોકલાવ

છલકે છે બેઉ કાંઠે હજી પૂર શબ્દનાં
તળિયેથી તારા મૌનના પડઘા ન મોકલાવ

આંસુ વહીને જાય છે પગલાંની શોધમાં
બીજી તરફથી એને તું પાછાં ન મોકલાવ

બેસી પલાંઠી વાળીને સૂરજની વચ્ચેવચ
છ અક્ષરોના નામના દીવા ન મોકલાવ

હંધાય આલા ખાચરો જે બેઠા ડાયરે
તે સૌને ઘોળી ઘોળી કહુંબા ન મોકલાવ

પૂરી થઈ નથી હજી જીવનની આ ગઝલ
અધવચ્ચે આમ અટકીને મક્તા ન મોકલાવ

વરસ્યો'તો ધોધમાર તો વરસ્યા જ કર હવે
'આદિલ'ના દિલમાં યાદના છાંટા ન મોકલાવ

બે સોનેટ

નટવર ગાંધી સિલ્વર સ્પ્રિંગ, મેરીલેંડ

સાબરમતી આશ્રમે

અહીં નથી જ રાજમંદિર, ન મહેલ, મહેલાત ના,
ન દુર્ગ, નથી હર્મ્ય કો, નથી વિશિષ્ટ સ્થાપત્ય વા,
ન હસ્તિગૃહ, શસ્ત્રસંગ્રહ ન, અશ્વશાળા નથી,
કુટીર દસબાર માત્ર બસ જોઉં આ આશ્રમે.

અહીં જ કસી કાછડી કમર, હાથ લૈ લાકડી,
કપાળ કરી ચાંદલો, હરિનું નામ હોઠે ધરી,
અમોઘ સત શસ્ત્ર સજ્જ, જૂજ સાથી સંગે તમે
અહીં જ જગરાજ્યની સહુ સમર્થ અક્ષૌહિણી
બુલંદ પડકારી'તી : 'કરવું હોય તે લ્યો કરી.
નથી જ નથી આવવું વિણ સ્વરાજ પાછું હવે,
ભલે મરણ આવતું, મરીશ કાગડા, ફૂતરા
સમાન, પણ ના જ ના પગ મૂકીશ હું આશ્રમે.'

અહીં જ અહીંથી શરૂ થયું મહાન પ્રસ્થાન જે,
વિશાળ પ્રસર્યું પછી ઉરઉરે, દુરે, ચોદિશે.

રાજઘાટે

મહાન ગણતંત્રની રમણી રાજઘાની મહીં,
અનેક અધિરાજ્યના સ્તૂપ, મિનાર, સ્તંભો વિશે,
ન કાંચન, ન તામ્રપત્ર, પણ માત્ર પાષાણમાં
અહીં, અમર લોકઉર, ઇતિહાસ પૃષ્ઠે તમે.
શિખામણ તમારી જોઉં ચીર કોતરી પથ્થરે:
'પડે ખબર ના કદી કરવું શું અને કેમ જો,
વિચાર કરવો તદા દલિત, દુખિયા લોકનો,
થશે સકળ સ્પષ્ટ શું કરવું, કેમ, કેવી રીતે'.

સલામ સરકારને! અમલદાર ઊંચા અહીં,
પ્રધાન, અધિકારી, સંસદ સદસ્ય, સાહેબ સૌ,
મહેલ મજલે કરે મસલતો બડી ઝાંકડી,
ઠરાવ કરી ઠાવકા ગરીબને દિવે સાંત્વના,
સદાય સચિવાલયે લટકતી તમારી છબી
કદી નીરખતા તમારું શુભનામ લેતા ચરે.
(સોનેટસંગ્રહ 'ઇન્ડિયા, ઇન્ડિયા'માંથી)

શ્રી યુનિલાલ વેલજી મહેતા પારિતોષિક ૨૦૦૬

વિજેતા:

શ્રી પ્રીતિ સેનગુપ્તા

ધર્મે હું પ્રવાસી ઉષા ઉપાધ્યાય

અમદાવાદ

સફર અને સર્જકત્વનું વરદાન પામેલાં પ્રીતિ સેનગુપ્તા અપ્રતિમ સાહસની જીવંત પ્રતિમા છે. વિશ્વના ઇતિહાસમાં એક વિરલ પ્રવાસી તરીકે ગૌરવભરે સ્થાન પામે એટલા પ્રવાસો એમણે કર્યા છે. 'પ્રવાસ મારો ધર્મ છે ... ધર્મે હું પ્રવાસી છું'. કહેનાર પ્રીતિબેન પૃથ્વીના સાતેય ખંડ ધૂમી વળ્યાં છે. અજાણ્યા, દુર્ગમ પ્રદેશોમાં, અજાણી ભાષા અને અજાણ્યા લોકો વચ્ચે એકલા પ્રવાસ કરવાનું સાહસ દાખવનાર આ નારી ઉત્તર ધ્રુવ પર પગ મૂકનાર પહેલા ભારતીય છે. ધવલ આલોકથી છલકાતા ધ્રુવપ્રદેશો, હરિતસાગર સરખા આફ્રિકન પ્રદેશો, પાણીમાં ઝુલતા સ્વર્ગ જેવા ટાપુઓ અને અનંત ઉષરતામાં રિક્તતાને ઉછેરતા રણપ્રદેશોના સૌંદર્યનું આકંઠ રસપાન કરનાર પ્રીતિ સેનગુપ્તા કવિવર ટાગોરના શબ્દોમાં "સુદ્ગરેર પિયાસી" છે. એમની ચેતના સીમામાં રહેલા અસીમને પામવા જાણે ઝંખતી રહી છે, દૂરના એ સાદને ઝીલીને ચિર પ્રવાસી બનવાનું એમણે પસંદ કર્યું છે. એમની આ સફરને અંતે તેઓ પામ્યાં છે પ્રકૃતિના નિઃસીમ સૌંદર્યનું રસપાન અને સંસ્કૃતિઓની ભવ્ય ગાથાઓનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ. પ્રકૃતિ અને સંસ્કૃતિના આ વ્યાપક તથા નિકટ અનુભવે એમની વિધાયક જીવનદૃષ્ટિને ઘડી છે. એમનાં પ્રવાસનિબંધોમાં ઐતિહાસિક અને ભૌગોલિક સંદર્ભો, નિર્સર્ગચિત્રો ને સ્થળચિત્રો તો છે જ પણ એમાંથી પ્રગટતી માનવતાધર્મી સર્જકદૃષ્ટિ એથીયે વધુ મહત્ત્વની છે. એ કુંઠામુક્ત સર્જકદૃષ્ટિને કારણે જ તેઓ પોતાના કરતાં જુદી પ્રણાલીથી જીવતાં માનવીઓની સામાજિક-સાંસ્કૃતિક વિશેષતાઓને યોગ્ય રીતે પ્રમાણી શક્યાં છે.

આ ચિરપ્રવાસિનીને અજાણ્યા પ્રદેશોમાં, સાવ અજાણ્યાં લોકો પાસેથી અઢળક સ્નેહ અને પ્રેમાળ આતિથ્ય સાંપડ્યાં છે. અપરિચિતો પાસેથી મળતા સ્નેહ-સદ્ભાવના પ્રસંગોના એમના આલેખનમાં ભાવસૌંદર્યની કાંતિ પ્રગટે છે. પ્રવાસમાં પડતી અગવડો અને થતા કટુ અનુભવોનો નહીં, ચેતનામાં અમીટ છાપ મૂકી જતા સ્થળ કે ભાવાનુભૂતિના સૌંદર્યનો જ પ્રીતિ સેનગુપ્તા મહિમા કરે છે.

જન્મે ગુજરાતી, લગ્ન પછી બંગાળી અને સ્થળાંતરે અમેરિકાવાસી બનેલાં પ્રીતિબેન ગુજરાતી, હિંદી, બંગાળી અને અંગ્રેજી પર સારો કાબુ

રજતજયંતી સંમેલન વિશેષાંક

ધરાવવા ઉપરાંત ઉર્દૂ, સ્પેનિશ, ફ્રેંચ, ઇટાલિયન અને જાપાની ભાષાઓ પણ ઓછા-વધુ અંશે શીખ્યાં છે. પ્રવાસ દરમ્યાન થયેલા ભાષા-પરિચયથી જે તે પ્રદેશનું વર્ણન કરતાં એમનાં લખાણોમાં ત્યાંની ભાષાના શબ્દો સહજ રીતે વણાતા આવે છે. રાજકીય પ્રવાહો વિશેની ટિપ્પણીઓ, ચિત્રશૈલીઓ-સ્થાપત્યકલા-ઇતિહાસ-સંસ્કૃતિના સંદર્ભોથી વિગતસમૃદ્ધ તથા ચિત્રાત્મક વર્ણનો, જીવંત રેખાચિત્રો તથા કાવ્યાત્મક શૈલીમાં પ્રગટ થતી એમની સર્જકતા એમના પ્રવાસનિબંધો અને લલિતનિબંધોને આસ્વાદ્ય બનાવે છે.

પ્રીતિ સેનગુપ્તાની સૌંદર્યદર્શિતા સ્થળકાળની પરિચિતતાને તીવ્ર સંવેદનની ધારથી કંડારીને તથા કલ્પનાની સુરખીથી સજાવીને એમના પ્રવાસનિબંધોમાં અપરૂપ શિલ્પો સર્જે છે. ઈજિપ્તમાં કાઠરો સુધીની સ્થળયાત્રાનાં વર્ણનો, ચીનની દીવાલને જોતાં જાગેલા રોમાંચનું આલેખન, આફ્રિકાની વનશ્રી અને ઉત્તર ધ્રુવના બરફીલા પ્રદેશના વર્ણનોમાં સૌંદર્યદર્શનથી જાગેલો ઉલ્લાસ અને ધન્યતા કવિત્વમય શૈલીએ વ્યક્ત થયાં છે.

પ્રીતિબેનના સર્જનનો આરંભ કાવ્યલેખનથી થયો હતો. ગીત, ગઝલ, સોનેટ તથા અછંદસ કાવ્યપ્રકારોમાં એમણે પ્રણય, પ્રકૃતિ અને સ્થળવિશેષોને અભિવ્યક્તિ આપી છે. છેલ્લાં થોડાંક વર્ષોમાં એમની પાસેથી વાર્તાઓ પણ મળી છે, હજુ વધુ પ્રમાણમાં મળે એવું ઇચ્છીએ.

પ્રીતિબેનનું સર્જકત્વ તસવીરકળાના દૃશ્ય માધ્યમ દ્વારા પણ પગથ્યું છે. ભારતના સાંસ્કૃતિક વારસાના ઉત્સવ સરખું, વીસ રાજ્યોમાં જોયેલા પહાડો, મહાલયો, મેળાઓ અને ચહેરાઓની ૪૮૧ રંગીન ચિત્રોમાં આંખી કરાવતું, તજેતરમાં જ પ્રગટ થયેલું છબી-પુસ્તક 'Our India' દરેક ભારત-પ્રેમીએ વસાવવા જેવું છે.

એમનાં પ્રકાશિત ગુજરાતી પુસ્તકોમાં ૧૮ પ્રવાસ-સાહિત્યનાં, પ લલિત-નિબંધસંગ્રહો, ૪ કાવ્યસંગ્રહો અને ૧ વાર્તાસંગ્રહ છે. આ ઉપરાંત ત્રણ પુસ્તકોમાં એમનું અંગ્રેજી ગદ્યલખાણ પ્રકાશન પામેલું છે. આટલી વિશેષતાઓ ધરાવતાં પ્રીતિ સેનગુપ્તાનાં આઠ પુસ્તકોનું સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ અને સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર તરફથી પારિતોષિકો દ્વારા અભિવાદન થયું છે.

એમનાં પુસ્તકોમાંથી એમને પોતાને પ્રિય તે 'નૂરના કાફલા', 'દેવો સદા સમીપે', 'મન તો ચંપાનું ફૂલ', 'સૂતર સ્નેહનાં' અને 'દેશ-દેશાવર છે'.

ભૂલ

ઈન્ક શાહ ઈસ્ટ લેઇક, ઓહાયો

જોઈ શક્યો ના અજવાળામાં,
દૃષ્ટિ ખૂલી અંધારામાં!

ચાંદા સૂરજ ક્યાં માગું છું?
જીવ ભરાયો છે તારામાં!

ઓળખ મારી સાવ જ જુઠ્ઠી,
કોઈ ભરાયું છે મારામાં!

શોધ બધાની મોતી માટે,
હું ખોવાયો પરવાળામાં!

અંત-આદિની છોડ મથામણ,
મુઘ્ધ રહ્યો છું વચગાળામાં!

પાંખો લઈ પંખી ક્યાં ઊડ્યું?
આભ છુપાયું છે માળામાં!

એકમેકને એક કરો તો
ભૂલ થશે બસ સરવાળામાં!

નૂતન વર્ષાભિનંદન

વી.વી. ભટ્ટ

બેથેસ્ડા, મેરીલેન્ડ

નીલાકાશે શરદઋતુના,
ઓપતું શુભ સ્મિત,
ભાનુ કેરા સુભગ કિરણે
કૌમુદિ શાંત રંગે,
તારા શોભે ચમક ચમકે,
આભની દિવ્ય આભા,
તેવાં હોજો સ્મિતસભર રે,
આપનાં સર્વ દિન.

પ્રણયમાં પ્રીત (મંદાકાંતા)

મનુ નાયક હોફમેન એસ્ટેઇટ, ઇલિનોઇ

સૂના મારા પ્રણયજળમાં તેં પ્રિયે ફૂલ વેર્યાં
ને ધીમેથી પ્રણયલહરી નાચતી કુંડળોમાં
તેમાં તારાં શુચિ પ્રણયનાં ફૂલડાંને લહીને
હૈયે મારે પ્રણયરસનાં રંગ મૃદંગ વાગે

લાલી જેને કિરણ રવિનાં અર્પવાને લડેલાં
તે પુષ્પોની મદરસ ભરી પાંખડી શા નશીલા
તારા નેણે પ્રણય ભરતી કામુકા વાદળીના
હાથો ઝાલી રસિક મદને યોગનાં ગીત ગાયાં

ગીતે ગીતે મુજ તન પ્રિયે સંગ તારો જ ચાહે
અંગે મારે વસંત ફરકે અંગ તારા લહીને
તારી સાથે નયન મળતા નેણ અંજાય મારાં
ઊડે ઊડે તુજ નયનમાં દિવ્ય કો તેજ ક્યારા

ત્યાં દેખાયે પ્રણય જળમાં પ્રીતનાં ફૂલ ફોરે
ત્યારે મારે હૃદય હળવે દિવ્ય તે તેજ છાયે
બાંધ્યાં તેં તો ઉભય ઉરને પ્રીતના તાંતણે ને
કાચો ધાગો તુજ પ્રણયના તેજથી તામ્ર થાયે

ત્યારે મારી પ્રિયતમ તને માંગવા મેં કહેલું
ને માંગ્યું તેં પ્રણયજળમાં પ્રીતનું એક બિંદુ!

મુક્તક

મહેશ રાવળ

એથેન્સ, જ્યોર્જીઆ

જીવન છે, ચાલ જીવ, જીવી લઈએ,
રોવું શા માટે, ચાલ જીવ, હસી લઈએ!

કાળ ક્યારે આવશે કોને ખબર છે?
ચાલ જીવ, ખૂદા સાથે મહોબત કરી લઈએ.

લઘુમાંથી વિરાટ : એક ભારતીય પ્રણાલિકા

પ્રજ્ઞા એનોસ

ઓટાવા, કેનેડા

ઓક્ટોબરના ૨૦૦૪ના સંમેલનમાં શ્રી સિતાંશુ યશચંદ્રએ ઊર્મિકાવ્યની વાત કરતાં 'ઊર્મિકાવ્યથી આગળ કંઈ ખરું?' એવો પ્રશ્ન કરી, જવાબમાં મહાકાવ્યોની વાત કરી હતી, મહાકાવ્યના એક લક્ષણ વ્યાપકતાની, લઘુમાંથી વિરાટની, 'ક્રીએટિંગ અ સ્પેસ'ની વાત કરી હતી. બેઠક પૂરી થયા પછી મેં સિતાંશુભાઈ સાથે એ વિશે થોડી ચર્ચા કરી ત્યારથી મારા વિચારો શબ્દમાં મૂકવા મેં માર્ગ્યું હતું.

લઘુમાંથી 'ઇલેબોરેશન' દ્વારા વિરાટની રજૂઆત એ એક ભારતીય પ્રણાલિકા છે. વિસ્તાર એ આપણી બધી કલાઓની લાક્ષણિકતા છે. એ લાક્ષણિકતાને લીધે જ આપણી બધી કલાઓ - સાહિત્ય, સંગીત, નૃત્ય, નાટ્ય, વગેરે - ની રજૂઆત બીજા દેશોમાં થતી રજૂઆતની સરખામણીમાં ખાસ જૂદી પડી આવે છે. આ વિસ્તાર ('ઇલેબોરેશન' કે 'એક્સ્પાન્શન') ક્યારેક ખૂબ ઝીણવટથી, વિચારપૂર્વક તૈયાર થયેલ હોય છે તો ક્યારેક કલાકાર પોતાની માનસિક ભાવનાને પૂર્વતૈયારી વિના તત્કાળ 'ઇમ્પુવાઇઝેશન' કરી રજૂ કરે છે. જે બે કલાઓનો મેં ખાસ અભ્યાસ કર્યો છે - નૃત્ય અને નાટ્ય - એનાં દૃષ્ટાંતોને સાહિત્યના દૃષ્ટાંત સાથે સાંકળી અહીં રજૂ કરું છું.

સૌથી પહેલાં આપણે શ્રી નિરંજન ભગતનું, એમના કાવ્યસંગ્રહ 'ઇંદોલય'માંનું ઊર્મિકાવ્ય 'ક્ષણ હસવું, ક્ષણ રડવું' જોઈએ.

કવિ આ કાવ્યમાં કહે છે :

ક્ષણ હસવું, ક્ષણ રડવું;
પૃથ્વી વિણ ક્યાં જડવું?

કવિ આગળ કહે છે:

સ્વર્ગ મહીં નહીં, અહીં સુખદુઃખે
જનમ જનમ રે જીવું;
પાય જગત જે હસતે મુખે
સકલ હોંસથી પઈવું,
કંઈ મીઠું, કંઈ કડવું!

પછી જાણે એમને કોઈ પૂછવું હોય કે એવું તે તમે પૃથ્વીમાં શું જોયું ને અનુભવ્યું કે તમે સ્વર્ગનું સુખ પણ છોડી દેવા અને પૃથ્વીનું દુઃખ સહન કરવા માગો છો? એનો કવિ જવાબ આપે છે:

સ્વર્ગગાને ક્યાંય નથી રે
જમુનાનો જળઘાટ,
નંદનવનની મ્હાંય નથી રે
મથુરાપુરની વાટ;
વ્રજ વિણ રે સૌ અડવું!

જમુનાનો જળઘાટ અને મથુરાપુરની વાટ કવિને એટલાં પ્રિય છે કે એમને સ્વર્ગગા કે નંદનવન આકર્ષી નથી શકતાં. સ્વર્ગમાં વ્રજ વગર કવિને સહુ અડવું લાગે છે. આ એક ભાવનામાં, એક ઊર્મિમાં એમણે જવાબ આપ્યો છે. એનાથી વધુ લંબાણથી

સમજાવવાનો અવકાશ કવિને ઊર્મિકાવ્યમાં નથી. પણ એની પાછળ ઘણું મોટું ફલક કવિએ સમાવી લીધું છે. ઊર્મિકાવ્યમાં પણ ફક્ત એક સૂચન દ્વારા કેવા વ્યાપક ફલકને કવિ સર્જી શકે છે એનું આ સુંદર દૃષ્ટાંત છે.

સહૃદય વાચક કવિએ રજૂ કરેલી એ ઊર્મિને સમજવા, ઓળખવા, કવિની જેમ અનુભવવા એ ફલકમાં પોતાના રંગો પૂરવા માંડે છે. વાચક વિચાર કરે છે કે કવિને જમુનાના જળઘાટમાં ને મથુરાપુરની વાટમાં એવું તે શું લાઘ્યું કે એ એમને આટલાં વહાલાં છે? અને એના જવાબમાં કૃષ્ણ, ગોપીઓ અને કૃષ્ણભક્તિનું કવિએ સૂચવેલું આખું ફલક આપણી સમક્ષ ખરું થઈ જાય છે. આ ફલકના વિસ્તારને, એની વ્યાપકતાને કોઈ મર્યાદા નથી, અને તે આપણી અનુભૂતિ બને છે.

લઘુમાંથી વિરાટનો આ અનુભવ ભારતીય કલાઓનું, ખાસ કરીને નૃત્ય, સંગીત અને નાટ્યનું લક્ષણ છે. આપણી આ કલાઓના સ્વરૂપની ચર્ચા લંબાણથી ભરતમુનિના નાટ્યશાસ્ત્રમાં થયેલી છે. કાવ્યના શબ્દોની નૃત્યમાં વણાયેલી રજૂઆત અભિનય દ્વારા થાય છે. આ અભિનયમાં ભાવો બે કક્ષાએ રજૂ થાય છે: સ્થાયી ભાવ, અને સંચારી કે વ્યભિચારી ભાવ. પહેલી કક્ષાએ, કાવ્યના શબ્દોનો અર્થ હાથ અને મુખના અભિનયથી રજૂ કરાય એ સ્થાયી ભાવ. એથી આગળ વધી, નૃત્યકાર અર્થની પાછળ રહેલા રસની અનુભૂતિ કરવવા, કે કાવ્યના શબ્દમાં સૂચવાયેલા ભાવને સજીવન કરવા બીજી કક્ષાનો અભિનય રજૂ કરે છે. આમ, કાવ્યમાં કવિએ જે વાચકની કલ્પના પર છોડી દીધું હોય તેને નૃત્યકાર સંચારી ભાવો દ્વારા, ચિત્રાત્મક અભિનય દ્વારા, વિશાળ ફલક પર રજૂ કરે છે. આ રીતે એ મૂળ ભાવને વિકસાવે છે, એના એક્સ્પાન્શનથી - એના વિસ્તારથી - એક ચિત્ર ઊભું થાય છે જે કાવ્યના ધારિત રસને સર્જે છે.

આ રીતે નાના ચાર પંક્તિના કાવ્યમાંથી જાણે એક મહાનૃત્ય સર્જાય છે. ભરતનાટ્યમ્ નૃત્યની આઇટેમ 'વર્ણમ્' આ કારણે ઘણીવાર ૪૫ મિનિટ ચાલે છે. આ ઉપરાંત 'કૃષ્ણ ની બેગને બારો' જેવા 'પદમ્' કે ઓડિસ્સી નૃત્યશૈલીમાં થતાં કવિ જયદેવના 'યાહિ માધવ યાહિ કેશવ' કે 'દશાવતાર' જેવાં અનેક 'પદમ્' આનાં સુંદર દૃષ્ટાંત છે. આપણી બધી શાસ્ત્રીય નૃત્યપદ્ધતિઓમાંથી આવાં ઘણાં દૃષ્ટાંતો નોંધી શકાય. 'ક્ષણ હસવું, ક્ષણ રડવું' કાવ્ય આવા નૃત્ય માટે એક સુંદર વિષય બની રહે.

નૃત્યની જેમ સંસ્કૃત નાટક-પ્રણાલિકામાં પણ આ જ પ્રકારની વિસ્તાર અને વિકાસથી સર્જાતી અનુભૂતિ મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. એનું સૌથી સારું દૃષ્ટાંત છે કેરલમાં સંસ્કૃત નાટકની એકમાત્ર જળવાઈ રહેલી પ્રણાલિકા 'કુટિયાટમ્'. કેરલનાં મંદિરોનાં નાટ્યગૃહો બીજીથી અગિયારમી સદીમાં લખાયેલાં સંસ્કૃત નાટકો આ પ્રણાલિકાથી ભજવે છે. પ્રણાલિકા પ્રમાણે આ ભજવણીનું ધ્યેય નાટકનો મુખ્ય રસ સર્જવાનું હોય છે. એ રસ સર્જવા નાટકના અભિનયમાં સંવાદોના શબ્દોની સાથે આવતા સ્થાયી ભાવ ઉપરાંત સંચારી કે વ્યભિચારી ભાવ રજૂ કરી કથાનો વિસ્તાર કરવામાં આવે છે. આ વિસ્તાર કેમ અને ક્યાં કરવો તેને માટે ખાસ સૂચનાઓ (સ્ટેજ મેન્યુઅલ્સ) લખાયેલી મળે છે જે 'કમદીપિકા' અને

'અટ્ટપ્રકાર' નામે સંકલિત થયેલી છે. કથાના મુખ્ય રસને સર્જવામાં મદદ થાય એવા ભૂતકાળના પ્રસંગોનું નિરૂપણ ફ્લેશબેકની પદ્ધતિથી થાય છે. આ ફ્લેશબેક માટે પાત્રના જીવનમાંથી એવા પ્રસંગો પસંદ કરવામાં આવે છે જે નાટકના વિષયને અને પાત્રના વ્યક્તિત્વને બહાર લાવે છે. આખા નાટ્યપ્રયોગ દરમ્યાન જુદા જુદા પાત્ર માટે આ પ્રકારનો વિસ્તાર કરવામાં આવે છે. ઘણી વાર સંવાદમાં આવેલા સૂચનને પકડી આવું લંબાણ રજૂ થાય છે, અને એ પૂરું થતાં સંવાદ આગળ ચાલે છે. વળી નાટકની શરૂઆત પહેલાં પૂર્વરંગની ક્રિયાઓ (પ્રીપ્લે એક્ટિવિટીઝ)થી નાટકની પશ્ચાદ્ભૂ બંધાય છે.

આ વિસ્તાર, ઇલેબોરેશનને કારણે મોટે ભાગે આખા નાટકને બદલે માત્ર અંકોની રજૂઆત થાય છે. એક અંકની રજૂઆત આખી રાત અને ઘણીવાર એકથી વધારે રાતો સુધી ચાલે છે. નાટકના મારા અભ્યાસ અર્થે કેરલમાં એક એક અંકના આખી રાત ચાલતા આવા નાટ્યપ્રયોગો મેં જોયા છે અને માણ્યા છે. આ નાટ્યરજૂઆતમાં પ્રેક્ષકો માટે નાટકની કથાની નવીનતા અગત્યની નથી હોતી. કથા તો મોટે ભાગે તેઓ જાણતાં જ હોય છે, પણ કથાનો આ વિસ્તાર જ વધારે અગત્યનો બને છે અને પ્રેક્ષકને રસાનુભવ કરાવે છે.

આમ સહૃદય વાચક કે પ્રેક્ષકના રસાનુભવ માટે કરાતો આવો વિસ્તાર - લઘુમાંથી વિરાટની આપણી પ્રણાલિકા - આપણી કલાઓને વિશિષ્ટ સ્વરૂપ આપે છે.

અંદરની વાત કર

કિશોર મોદી પાર્સિપ્પની, ન્યૂ જર્સી

સચરાચરે રચેલ આ નંદનની વાત કર,
સૃષ્ટિને દંડવત વળી વંદનની વાત કર.

હમણાં તું બારલાખ ચાળીસ થઈ ફરે છે પણ
જન્મ્યો'તો તે વખતના તું કંદનની વાત કર.

તેં લાગણીની અવનવી કહાણી કહી છે પણ
ખુદ સાથના જીવતરના તું બંધનની વાત કર.

મોઢાની લાપસી ઘણીયે પીરસી હશે,
પળભર કદીક તું હવે અંદરની વાત કર.

કવિતાના તેં ઘણાય ધુમાડા કયાં 'કિશોર',
ક્યારેક તું ધીમાશથી ચંદનની વાત કર.

આતમ પ્યાસ જગાવો!

નરેશ જોષી કોલંબીઆ, મેરીલેન્ડ

મુજ મનમંદિરના વાસી! તુજ બિન
છાથી ઘેરી ઉદાસી!

અંતરપટ આતમની આડું,
શી વીધ ભીતર ઝાંકું?
મનદર્પણ પર ઝાંખ વિષયની,
ઉરમાં ઘોર અંધારું!

જ્ઞાન, ધ્યાન કે ભક્તિભાવ ના,
કર્મ-વિકર્મ ન જાણું;
વિષય-વમળમાં રહ્યો રાચતો
ગાઉં ભલે તુજ ગાણું!

હું મુજ, હું તુજ -- મનખો બોલે,
દિલડું સાખ ન દેતું;
મર્કટ મન ના ફૂદકા ભૂલે,
અંતર છો ન અજીકું!

રુક્ષ હૃદય તલસાટ લગીર ના;
કિંતુ ન દિલને શાતા,
હૈયા ઘડકન કહે સમીપ તું
જડ-ચેતનનો પાતા.

રતિ-રક્ત મન, સાધ વિરતી અવ
જીવનઝંઝટ છોડી!
કર વિહાર ભીતર મન મૂકી,
પ્રસાર આતમઝોળી!

જીર્ણ પડળ મુજ મનનાં વીંધી
આતમ પ્યાસ જગાવો!
અંતર તિમિર વિદારો, રઘુવર,
તવ શિશુલાજ નિભાવો!

કાવ્યો

ઉ.ધી. દેસાઈ લેન્હૅમ, મેરીલેન્ડ

પૂછું ઓલી નાની શી વાત?
ના રે ના - એમાં શું છે વિસાત!
દિલમાં જો રહેશે તો કુલશે ને ફાલશે,
થાશે દાવાનળ કાલ.
બાળતા તો બાળશે, આળ મુને લાગશે
નયનોમાં ભાળું કે મહીં તો છુપાઈ છે
શાને રાખું એનો ભાર?

□

કુંપળ ફૂટી અને કળીઓ બેઠી
ફૂલ ખીલીને મહેક્યાં
ભ્રમર તણાં ચુંબન જો સેવ્યાં
નમણી સાંજે પોઢ્યાં.

કાવ્ય

નીલેશ રાણા ચાર્ડલી, પેન્સિલ્વેનિયા

કહે કાગળ લખું કયા રંગમાં?
તને બાંધું પાયલ કે પતંગમાં?

વાયરાની છાતીમાં સુગંધો ત્રોફાવી
સંદેશો આજ કર્યો વહેતો,
મોજાંના હૈયે કસુંબાનો કેફ
ચાંદનીમાં છાનો ન રહેતો,
હળવાશે સાંભળજે પ્રીતિનાં ગાન
સૂર જાગ્યા છે ગેબી મૃદંગમાં.

પડછાયા વાળી અજવાળાં શણગાર્યાં
ઊડે સરનામું પતંગિયાની પાંખે,
અધખુલ્લે બારણેથી ઝાંખે છે શેરીઓ
વાટ જુએ ચાંદા-સૂરજની આંખે;
મહેકાવું પળમાં જો ખીલવું પસંદ
ભૂંસ મોસમ જે ઊગી સંબંધમાં.

જીન્સ ઓલ્ટરેશન

ચંદ્રકાંત શાહ રેડિંગ, મેસેચ્યુસેટ્સ

ખૂલી છે દુકાનો ખૂલ્યાં છે બજારો
કરી દેવા ઓલ્ટર બધું બધે બેઠા છે દરજી હજારો

લાવો તમારાં જે લાંબાં છે, ટૂંકાં છે, પહોળાં છે જીન
બ્લૂ છતાં લાગે છે બ્રાઉન, કોઈક વ્હાઇટ કોઈકબ્લેક સ્કિન
આવો ગરીબો ઓ ભૂખ્યા બેકારો
તવંગર ને સાહેબો ઓ શાહુકારો
કરી દેવા ઓલ્ટર બધું બધે બેઠા છે દરજી હજારો

દરજીઓ દેખાવે કાકા છે મામા છે આડોશી પાડોશી
જન્મ્યાથી ઓલ્ટર કરે જીવને બની જાય જ્યાં સુધી ડોસા કે
ડોસી
ભારતમાં ગાંધી તો પરડેશે ઈસુ
કરી દેતા ઓલ્ટર લંબાઈ કે ઝીપ્પર કે ઇન્સીમ કે ખિસું

નાતજાતભાષાને કરી આપે ધર્મોને ધાંધાને કરો જો ઈશારો
કરી દેવા ઓલ્ટર બધું બધે બેઠા છે દરજી હજારો

છે માસ્તર પણ દરજી ને દરજી છે દેવો
ઓલ્ટર કર્યા વિના છોડે ના કોઈને
દુનિયામાં નથી કોઈ ઈશ્વર પણ એવો
બજારોમાં ચારેકોર આવો આવોનો દેકારો
કરી દેવા ઓલ્ટર બધું બધે બેઠા છે દરજી હજારો

Physics politics aesthetics medicine Mumbai
Olympics internet NY Times IBM e-com
Audiometrician beautician linguistcian
Nationhood parenthood sainthood selfhood
Technocracy pornocracy snobocracy
Dancedom filmdom fandom dolldom
Acrobatics biomathematics
atmospherics avionics
Zillions Gazillionsના હિસાબે બેઠા છે ઓલ્ટરના
એક્સ્પર્ટો ચારો

(કાવ્યસંગ્રહ 'બ્લૂ જીન્સ'માંથી)

ગીત

પન્ના નાયક

ફિલાડેલ્ફિયા, પેન્સિલ્વેનિયા

આભનો ભૂરો રંગ ને મારા ફૂલનો લાલમલાલ,
રંગની લીલા જોઈને મારાં નેણ તો ન્યાલમન્યાલ.
રાતનું વહેતું શ્યામ સરોવર
એમાં નૌકા શ્વેત,
સમજું નહીં કે ચાંદ ઊગે
કે ઊગતું કોઈનું હેત.
આજ તો મારી સાવ સુંવાળી: લીલમલીલી કાલ,
આભનો ભૂરો રંગ ને મારા ફૂલનો લાલમલાલ.
પવન પોતે ઝાડ થઈને
ડોલતો રહે હરિયાળું,
મનમાં હવે ક્યાંય નથી કોઈ
કરોળિયાનું જાળું.
ગમતીલા ગુલાલમાં વેરે કોઈ તો વહાલમવહાલ,
આભનો ભૂરો રંગ ને મારા ફૂલનો લાલમલાલ
(કાવ્યસંગ્રહ 'વિદેશિની'માંથી)

પ્રકૃતિના અને હૃદયના રંગોની લીલા

મધુસૂદન કાપડિયા ઈસ્ટ હૈનોવર, ન્યૂ જર્સી

આ ભનો ભૂરો રંગ ...' એ પન્ના નાયકનું સર્વાંગસુંદર ગીત છે. સૌથી પ્રથમ તો કવયિત્રીને ઉમંગ અને ઉલ્લાસભર્યો ઉપાસ મળ્યો છે:

આભનો ભૂરો રંગ ને મારા ફૂલનો

લાલમલાલ,

રંગની લીલા જોઈને મારાં નેણ તો ન્યાલમન્યાલ.

'લાલમલાલ' એ શબ્દપ્રયોગ પન્નાનો વિશેષ નથી. આ પૂર્વે પ્રહ્લાદ પારેખ અને અન્ય કવિઓએ સર્જકતાથી એનો પ્રયોગ કર્યો જ છે. પરંતુ 'ન્યાલમન્યાલ' એ પન્નાનો સર્જનાત્મક શબ્દપ્રયોગ છે. આભ અને પૃથ્વીની પ્રકૃતિની રંગલીલાના સૌંદર્યનું અને તેથી કાવ્યનાયિકાના ચિત્તમાં વ્યાપી જતા હર્ષોલ્લાસનું અહીં મુગ્ધકર લયાન્વીત નિરૂપણ છે. ગીતનો અર્ધો વિજય તો આ લયમધુર ઉપાસથી જ સિદ્ધ થઈ જાય છે. 'ર'કાર, 'લ'કાર અને 'ન'કારની વર્ણલીલા અનવધ છે.

ગીતના પહેલા અંતરામાં પન્નામાં વિરલપણે દેખાતી આલંકારિકતા છે:

રાતનું વહેતું શ્યામ સરોવર

એમાં નૌકા શ્વેત,

સમજું નહીં કે ચાંદ ઊગે

કે ઊગતું કોઈનું હેત.

અહીં પણ પહેલી બે પંક્તિઓમાં શ્યામ-શ્વેતની રંગલીલાથી કવયિત્રી પ્રકૃતિના દૃશ્યને ચિત્રાકિત કરે છે. ચાંદો ઊગે છે અને આ દૃશ્યને પરિપૂર્ણ કરે છે. ઉલ્લાસની સભરતાથી આ ચંદ્ર નથી ઊગતો, કોઈનું હેત ઊભરે છે. ગીતના પ્રથમ અંતરાથી ફરી ફરી બળવંતરાય ઠાકોરના 'ભણકારા'નું અને કાન્તના 'સાગર અને શશી'ની પંક્તિઓનું - 'આજ મહારાજ જલ પર ઉદય જોઈને / ચંદ્રનો હૃદયમાં હર્ષ જામે' - સ્મરણ થાય છે:

આજ તો મારી સાવ સુંવાળી: લીલમલીલી કાલ,

આભનો ભૂરો રંગ ને મારા ફૂલનો લાલમલાલ.

'લીલમલીલી' અને 'લાલમલાલ'ની સહોપસ્થિતિ શબ્દ અને અર્થના સૌંદર્યથી સોડી ઊઠે છે.

આ લીલા રંગની લીલા બીજા અંતરામાં પણ છલી રહે છે:

પવન પોતે ઝાડ થઈને

ડોલતો રહે હરિયાળું,

મનમાં હવે ક્યાંય નથી કોઈ

કરોળિયાનું જાળું.

પવન તો સ્પર્શ્ય છે પણ એને ઝાડનો લીલો ('હરિયાળું') રંગ આપીને કવયિત્રી દૃષ્ટિગોચર બનાવે છે તે ચમત્કાર ન્હાનાલાલની અમર પંક્તિ 'ચંદનીએ ચીતર્યાં સમીર'ની યાદ અપાવે છે. આ શુદ્ધ પ્રકૃતિકાવ્ય નથી. અહીં પ્રકૃતિ સાથે માનવપ્રકૃતિ અનુસ્યૂત છે. પ્રકૃતિસૌંદર્યની પ્રગાઢ અસર નીચે ચિત્ત પ્રસાદ અનુભવે છે, મનનાં બધાં જાળાં વિખરાઈ જાય છે. 'સાગર અને શશી'ની જેમ જ 'કાલના સર્વ સંતાપ' શમી જાય છે.

ઉપાસના જેવી જ અંતની અનુપમસુંદર પંક્તિ કવયિત્રીને મળી ગઈ છે:

ગમતીલા ગુલાલમાં વેરે કોઈ તો વહાલમવહાલ,

આભનો ભૂરો રંગ ને મારા ફૂલનો લાલમલાલ.

અહીં પણ વર્ણાનુપ્રાસના સૌંદર્યમાં ગુલાલના લાલ રંગની છોળ ઊડે છે અને વહાલ વેરાવાથી પ્રકૃતિ અને માનવપ્રકૃતિનું સાયુજ્ય સધાય છે.

વર્ણમાધુર્ય, અર્થસમૃદ્ધિ, શબ્દસંગીત અને લયહિલ્લોળથી પન્નાનું આ ગીત ગુજરાતી કવિતાનું આભૂષણ બન્યું છે. ગુર્જરના ગીત સંચયના સંપાદકો - ચંદ્રકાન્ત શેઠ, યોગેશ જોષી અને શ્રદ્ધા ત્રિવેદી -એ પન્ના નાયકના એકમાત્ર ગીત તરીકે આ રચનાની પસંદગી કરી છે તે સંપાદકોની પરિષ્કૃત અભિરુચિ અને વિવેકપૂર્ણ કાવ્યપસંદગીની ઘોતક છે.

અણીશુદ્ધ

પ્રવીણ પટેલ 'શશી'

ઓલ્ડ બ્રિજ, ન્યૂ જર્સી

સો નાને તપાવો તો એની શુદ્ધિની ખબર પડે, પણ આ કામ માટે બુદ્ધિનો મેળ જરૂરી નથી. સોની બનવા ક્યાં કોઈ ભણતું હતું? ઘાટ ઘડતાં આવડે એટલું બસ, ને ચમકનાં નાણાં ઉપજાવે તે સાચો સોની. પરંતુ વડવાનો ધંધો તજી સોદાસદાનું ભણી અરવિંદ સોની 'ચાર્લ્સ શ્વાબ'માં સ્ટોકબ્રોકર બન્યો હતો. ગ્રાહકનો અડસટ્ટો એને જોતાં જ એ પામી જતો. ચમક સાથે દમકનું ગણિત હવે એને કોઠે પડી ગયું હતું.

એ ન્યૂ યોર્કમાં કામ કરતો. આ નગરની તો વાત જ નિરાળી - રાત્રે સૂરજ ઊગે અને ઘોળે દિવસે લોકો આભના તારા જૂએ! ના સમજ્યા? જેને જે કરવું હોય તે કરે, અને શહેર પાછું એમ કરવા દે પણ ખરું! જેવી જેની શક્તિ એવી દરેક રોજીરોટી કમાઈ શકે. બોલી જુદી, ચામડી જુદી, ખાણીપીણી જુદી, રહેણીકરણી જુદી, પણ હાથપગ તો હલાવવા જ પડે. અરે, પ્રવાસીઓને પણ જે જોવું હોય તે કાજે લાંબા થવું પડે. દૃષ્ટિ એવી સૃષ્ટિ, કોઈને બાગ ગમે તો કોઈ ફાગ ખેલે, કોઈ નાટક કરે તો કોઈને સ્ટેચ્યુ ગમે, કોઈ હંમ્બર્ગર ખાય તો કોઈને લાંઘણ પણ ખેંચવી પડે!

ટાઇમ્સ સ્ક્વેર, રોકફેલર સેન્ટર, એમ્પાયર સ્ટેઇટ બિલ્ડિંગ કે પછી લિબર્ટી સ્ટેઇટ પાર્ક હોય, બારે માસ ત્યાં ભીડ તો હોય જ. અરવિંદ સોનીએ જોવાનું બધું જોઈ નાખ્યું હતું. વીસેક વર્ષ ન્યૂ યોર્કમાં કામ કર્યા પછી શહેરનો એવો કોઈ પણ ખૂણો બાકી નહીં હોય જ્યાં એનો પગ પડ્યો ના હોય! વ્યવસાય પણ એવો કે નિત નવું બારણું ખખડાવવું જ પડે! શહેરની ભીડનો એ એક ભાગ હતો, અને ભીડ એને ગમતી પણ ખરી. અનેક ચહેરા જોવા મળે, પહેરવેશો પણ ભાતીગળ, રંગરોશનીથી સજેલાં દુકાનો-સ્ટોરો તો જાણે નવી નવેલી દુલ્હનો! વિવિધતા વાગોળી એકઠાળિયા કામકાજમાં એ નવીનતા લાવવા કોશિશ કરતો.

માનવમેદની વચ્ચે એક ચહેરો એને બરાબર યાદ રહ્યો હતો. છેલ્લા કેટલાક માસથી ટોળામાં એ ચહેરો અચૂક દેખાતો. પ્રવાસી હશે? પણ તો, એક વખત જોવાનું પત્ની ગયા પછી ફરી પાછો એનો ત્યાં હોવાનો શો અર્થ ઘટાવી શકાય? ચહેરેમહોરે તે ભારતીય લાગતો હતો. ટાપટીપ પણ જબરી કરતો - માથે હેટ, આંખે ગોગલ્સ, ભડકીલાં કપડાં, ક્યારેક સૂટબૂટમાં. એના છેલ્લબીલાપણાએ કદાચ અરવિંદનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું. એક વખત તો એ લેંઘા-પહેરણમાં દેખાયો - પહેરણ ઉપર પાછો ગુજરાતનો નકશો હતો!

સેક્સ ક્લિફ્થ એવન્યુ, સ્કેઇટિંગ રિંક, એનબીસી સ્ટુડીઓ, સેઇન્ટ પેટ્રિક્સ ચર્ચ, રોકફેલર સેન્ટર અને આવાં બીજાં અનેક મકાનો ઑફિસ જતાં રસ્તે આવતાં. રોકફેલર સેન્ટરના જીઈ બિલ્ડિંગ પાસે આજે જબરી ભીડ જામેલી હતી. પૂછપરછ કરતાં ખબર પડી કે મકાન પર વ્યૂઇંગ ડેક ખુલ્લી મૂકાઈ હતી. છેલ્લા કેટલાક દિવસોથી થતી 'ટોપ ઓફ ધ રોક'ની જાહેરાત એને યાદ આવી. આખું શહેર અહીંથી જોઈ શકવાનાં જબરાં તત્કાં ફૂંકાયાં હતાં.

એને નવાઈ તો એ લાગી કે પેલા મહાશય ટોળામાં સૌથી આગળ હતા. એમનો એક હાથ ખીસામાં હતો, બીજો હાથ વારેવારે ઊંચો કરી,

આંગળી ચીંધી એ જીઈ બિલ્ડિંગની ટોચ બતાવતા હતા. મકાન એટલું બધું ઊંચું કે ડોક ઊંચી કરવી જ પડે. તમાશાને ક્યાં તેડું હોય છે? બીજા માણસો આવી, ટોળામાં ભળી, ઉપર તરફ જિજ્ઞાસાવશ ડાફાં મારવા લાગ્યા. અરવિંદનું કુતૂહલ, રોક માટે નહીં પણ પેલા માટે, વધી રહ્યું હતું.

આ દૌર અડધા કલાક જેટલો જારી રહ્યો. પછી પેલો ત્યાંથી ખસી બાજુની બેન્ય પર જઈ બેઠો. સરદાર જતાં સેનામાં ભંગાણ પડ્યું. ટોળું ગાડરિયાં ઘેટાં જેવું - એક જે કરે તે બીજાં અચૂક અનુસરે. ટોળું વીખરાવા લાગ્યું. કેટલાક વખતથી અકળાવતો પ્રશ્ન પેલા પાસે જઈ પૂછવાનો અરવિંદે ફેંસલો કર્યો.

'કેમ છો? અહીં બેસું?'

મારી ક્યાં આ જગા છે કે તમારે પૂછવું પડે!

'જવાબ તમે ગુજરાતીમાં આપ્યો! મારું મન કહેતું હતું કે તમે ગુજરાતી છો. મારી ધારણા સાચી પડી.'

'મેં સ્પેનિશમાં જવાબ આપ્યો હોત તો તમારી ધારણા ખોટી પડત, એમ ને?'

'ધારણા એટલે સિક્કો ઉછાળવો - આમ પડે કે તેમ. તમે મને સાચો ઠેરવ્યો. આ વાત ઉપર તમને આ પિવડાવવાનું મને મન થાય છે.'

'યાની તલપ લાગી છે એમ કેમ કહેતા નથી? આવું ખરો, આ પણ પીઉં, અગર તમે મને પૈસા આપવા દો તો.'

'સ્ટારબકનાં ચા-કોફી મારાં, બેગલ તમે ખવડાવશો ને? મારી ઓળખ આપું. મારું નામ અરવિંદ સોની છે.'

'ચા મારી, બેગલ તમારું, કિફ્ટી-કિફ્ટી. મને બધા જટાશંકર કહે છે.'

'... પણ તમારે ક્યાં જટા છે?'

'તો તમારું મુખ ક્યાં કમળ જેવું છે? અરવિંદ એટલે કમળ જ ને? હું વગર શરતે એમ પણ કહી શકું કે તમે સોના વગરના સોની છો. નામની વાત છોડો, ને કામની કંઈક વાત કરો.'

ઉંદર-બિલાડી જેવો ઘાટ થયો, પણ કોણ ઉંદર ને કોણ બિલાડી?

'મેં તમને ઘણી વખત જોયા છે.'

'સારું કહેવાય, આંખો તો તમારી સારી છે. બાકી આજ્કાલ તો છતી આંખે બધા ધૂતરાષ્ટ્ર બની જાય છે!'

'મારો મતલબ એમ છે કે તમને મેં ઘણી વખત ટોળા વચ્ચે દેખ્યા છે.'

'મનુષ્ય સામાજિક પ્રાણી છે, અને પ્રાણીમાત્ર જમાતમાં જ રહેવાનું પસંદ કરે છે.'

'ચાલો, તમને સીધો પ્રશ્ન પૂછું. તમે મુસાફર છો?'

'હું મુસાફર, અને તમે પણ મુસાફર, અહીં તો ભાઈ હરકોઈ છે મુસાફર! ડેરાતંબૂ લાગે ખુદના, પણ એ બધા આખરે તો છે ગુબ્બારા જ!'

'સહી ફરમાવ્યું તમે, પણ ભાથા વગર મુસાફર થોડી મુસાફરી કરી શકે? મારી જ વાત કરું તો, પાણેરાના પેટ માટે હું નોકરી કરું છું. નોકરી સારી છે એટલે છોકરી સારી મળી, અને એ સારી છે માટે સારી રોટલી ખવડાવે છે.'

'હું પણ સાડું પામવાનો પ્રયત્ન કરું છું. સાચું કહું તો હું ધ્યાન ધરતો બગલો છું.'

'તમે ખુદે તો કહ્યું કે તમે જટાશંકર છો. આ બગલો વચ્ચે ક્યાંથી ટપકી પડ્યો?'

'બગલો ભગલાનો ભાઈ છે માટે. થોડી વારમાં તમને કાગડો પણ દેખાશે. કાગડાનું નામ છે ભોળાશંકર.'

... અને કાગડો આવ્યો. એક આંખે તે કાણો હતો. જાદુગરની જેમ ખલતામાંથી એણે વસ્તુઓ કાઢી. કેમેરા, કરન્સી, જ્વેલરી, ઘડિયાળ - જાતજાતનું અને ભાતભાતનું આ બધું હતું. જટાશંકર મૂંઝામાં હસ્યા, ભોળાશંકરને માથે હાથ મૂક્યો. ખલતામાં બધું સમેટીને રાજી થતો એ ચાલ્યો ગયો.

'તમે તે કેવા છો, ભાઈને કાગડો કહો છો?'

'ખાલી કહેતો નથી, માનું છું પણ ખરો કે મારો ભાઈ કાગડા જેવો ચતુર છે.'

'ચતુર?'

'સાડીસત્તરવાર ચતુર - બોલે કમ પણ સિફતથી હાથ ચલાવે, હાથચલાકીનો એ નિષ્ણાત છે. પણ આપણી સેશન પતી ગઈ છે, સમયનું મારે બંધન છે. કેટલા વાગ્યા હશે ભલા?'

અરવિંદે કાંડા સામે જોયું. ત્યાં ઘડિયાળ ન હતું. એ છોભીલો પડ્યો.

'માફ કરજો, હું સમય બતાવી શકું તેમ નથી. ઘડિયાળ પહેરવાનું જ આજે ભૂલી ગયો!'

'તમે ભૂલ્યા નથી. વાતોમાં રત રાખી મેં તમને ભુલાવામાં રાખ્યા, અને કાગડાએ તમારું ઘડિયાળ ઉતારી લીધું.'

'તો તમે આવા ગોરખધંધા કરો છો?'

'હું બગલો છું, ધ્યાન રાખીને બીજાનું ધ્યાન બીજે દોરું છું. કાગડો ધ્યાન રાખીને બીજાને ખબર ના પડે તેમ એનું કામ પતાવે છે. અમે બે બહારનું સંભાળીએ, ત્યારે જગલો ધ્યાન રાખીને અમારી દુકાન સંભાળે છે.'

'જગલો? દુકાન?'

'જગલો - જગદીશ - જય જગદીશ હરે, એ અમારો પ્યારો નાનો ભાઈ છે. સાચું નામ એનું દયાશંકર. ટાઇમ્સ સ્કવેરમાં અમારી દુકાન છે. પ્રમાણિકતા માટે અમે જાણીતા છીએ. અમારા ભાવ બીજા કરતાં વ્યાજબી હોય છે. કમ દામને કારણે પ્રવાસીઓ મનગમતી વસ્તુઓ અમારે ત્યાંથી લઈ જાય છે.'

'પણ, તમે જે કરો છો તે બરાબર નથી.'

'દોસ્ત મારા, કૌટિલ્યનું અર્થશાસ્ત્ર કે એડમ સ્મિથનું ઇકોનોમિક્સ તમે ભણ્યા લાગતા નથી. ચાણક્યનું બ્રહ્મવાક્ય છે, એવરીથિંગ ઇઝ ફેર ઇન બિઝનેસ. કમાણી કરવી એનું નામ જ ધંધો. આણીશુદ્ધ નિષ્કાથી અમે અમારો વેપારધંધો કરીએ છીએ. મારી વાત તમારી સમજમાં આવે છે ને?'

સોનીને લાગ્યું કે અણી ઘોંચી કોઈ માથે હથોડી મારી ગયું!

ઇન્ટરનેટ પર 'દેશ વિદેશ' :

'દેશ વિદેશ'ના જુલાઈ ૨૦૦૩થી આજ સુધીના અંકો આપ એકેડેમીની વેબસાઇટ <http://www.glaofna.com> પર જોઈ શકો છો. એ માટે આપના કંપ્યુટરમાં ફક્ત Adobe Reader હોવું જરૂરી છે જે ન હોય તો વીનામૂલ્યે Adobeની વેબસાઇટ પરથી મેળવવાની સગવડ છે. છાપેલું 'દેશ વિદેશ' ફક્ત એકેડેમીના સભ્યોને જ મોકલાય છે. ઇન્ટરનેટ પરનું 'દેશ વિદેશ' કોઈ પણ જોઈ શકે છે. આશા છે કે આપ આપના મિત્રોને આની જાણ કરશો.

દાવ પર જિંદગી (ગઝલ)

સુમન અજમેરી કેટી, ટેક્સાસ

માર તાળી, દાવ પર આજે લગાવું જિંદગી
ખેલવાની છે મણા, લે દાવ પર આ જિંદગી.

કોણ કોને દાવ દે, ને કોણ કોનો દાવ લે?
છે સમજના ફેર સંધા, લે લગાવું જિંદગી.

'હું કટ્ટું'-ના ઘોર અંધારા તળે આ જિંદગી
શ્વાન-શી ગાડા તળે હસ્તી તારી રવાનગી.

એક રણ ઊભું લગોલગ રેતનો વિસ્તાર લઈ
બીજું અંતરમાં છવાઈ છાતરે છે માંદગી

છે તફારી ના તમા, ખપ ના વફા લાગી જરા
આયખું ઠાલું, પછી હિસાબમાં શું બંદગી?

સાત સાગર માગશે, તો દૈશ આપી નભ-ધરી
વેગળા નખ આંગળાથી થાય ના, શું રવાનગી?

શબ્દ ચૂંથી પાણીમાંથી વીણ પોરા તું નહીં
ડોળી લે નિજ જાત તું, ના ઉછાળજે ગંદગી.

વ્યથા અને આશા

જગદીશ શાહ ફ્રેન્કલિન લેઇક્સ, ન્યૂ જર્સી

કાંબળ ઓઢી છે અમે વૃક્ષોએ થીગડાં મારીને,
આંસુ પણ અમારાં થીજી ગયાં છે હવે.
ઢંકાઈ ગઈ છે અવનિ સફેદ ચાદરના ભારથી,
સૂનકાર છે ચારે કોર, પક્ષીનો કલરવ પણ થંભી ગયો છે.
ભલે હમણાં તો ઢૂંઢવાઈને ઊભાં અમે,
પણ તેજની આશાનો ભંડાર અખૂટ છે હૃદયમાં:
પ્રીતભર્યો પ્રકાશ અવશ્ય પાછો આવશે
આપવા ઉષ્મા અમારાં થીજેલ આંસુઓને.

એકલવાયો

મૂળ જર્મન: રાઇનર મારિયા રિલ્કે (૧૮૭૫-૧૯૨૬)
અનુવાદ: ચંદ્રકાન્ત દેસાઈ ફ્રેન્કલિન પાર્ક, ન્યૂ જર્સી

આ વિશ્વમાં હું સૌથી એકલવાયો છું;
પણ એટલો એકાકી નથી
કે મારી પ્રત્યેક પળ પ્રભુસેવામાં અર્પી શકું.
આ વિશ્વમાં ન્હાનામાં ન્હાનો હું છું,
પણ એટલો ન્હાનો નથી
કે કોઈ ચાલાક અને છાની ચીજની જેમ
તારી સમક્ષ આવી શકું.
હું મારી જ ઝંખનાઓને ઝંખી રહ્યો છું;
અને મારે કેવળ મારી ઝંખનાઓના સાથી બની
જીવનમાર્ગે ગતિ કરવી છે.
અને કોઈવાર ધીમે વહેતા સમયમાં
જ્યારે કંઈક સમીપમાં આવી રહ્યું હોય
ત્યારે શાંતિથી મારે જ્ઞાનીઓના શરણમાં રહેવું છે;
નહીંતો બસ એકાકી
તારા સંપૂર્ણ વ્યક્તિત્વને
મારે સદા મારામાં પ્રતિબિંબિત કરવું છે.
અને તારી ભારે અને હાલમડોલ થતી પ્રતિમાને થામવા
માટે
મારે કદીય અંધ કે વૃદ્ધ થવું નથી.
મારે સ્વયં ખુલ્લા થવું છે,
મારી જાતને અકબંધ રાખવી નથી.
કારણ
જ્યારે મારી જાતને હું અકબંધ રાખું છું
ત્યારે અસત્માંરાયું છું;
અને મારું મન મારે તારી સમક્ષ જેવું છે તેવું ધરી દેવું છે.
મેં કોઈ ચિત્ર લાંબો સમય સમીપથી નિહાળ્યું હોય,
એવી રીતે મારે મારી જાતને દર્શાવવી છે;
જેમ કોઈ શબ્દને હું આત્મસાત્ કરું છું,
દરરોજ મારો પ્યાલો હાથમાં લઉં છું,
મારી માતાનું મુખારવિંદ નિહાળું છું;
જેમ કોઈ નૌકા ભયંકર આંધીમાંથી
મને સહીસલામત સામે પાર લઈ જાય છે.

(કાવ્યસંગ્રહ 'રિલ્કેનાં કાવ્યો'માંથી)

માનવ સંદેશ

સુધાકર ભટ્ટ વ્હાઇટસ્ટોન, ન્યૂ યોર્ક

સ્વાતંત્ર્ય દેવી, હું જીવંત મૂર્તિ
કેમ કરી પામું આજ સ્ફૂર્તિ?
આઘાત ઊડો મારે હૈયે જે
કેમ કરી જીવવી શકું એ?

અગ્યાર સપ્ટેમ્બર બે હજાર એકે
નિહાળી શક્યા નયન નહીં એકે
ઇમારત બની બે શ્મશાનકાળી
કંપ્યું હૈયું તે દૃશ્ય નિહાળી

જ્વાળામુખી જેમ ફાટી જ્વાળા
ધૂમ્રગોટા વળી ચોપાસ કાળા
આતંકવાદનો વિકરાળ પરચો
ઉડાડે ટાવરની આભમાં કરચો

નિર્દોષ માનવભોગ લઈને
શ્મશાનભૂમિ બે ટાવરની કરીને
કડકભૂસ પડી છત, દીવાલો
બનાવી દિનને શ્મશાનકાળો

વિશ્વમૈત્રી સંદેશ મારો જે
આતંકવાદમાં મૃત્યુ પામ્યો એ
સમગ્ર માનવને પૂછું છું આજે
જન્મશે શું પુનઃ સંદેશ મારો એ?

ઘર ક્યાં?

પ્રીતમ લખલાણી વેસ્ટ હેનીએટ્ટા, ન્યૂ યોર્ક

અંકિત રોજ કરતાં આજે થોડોક વહેલો ઓફિસથી
ઘરે આવી ગયો. આદત મુજબ એણે બેચાર વાર
ફ્લેટનો ડોરબેલ વગાડ્યો. એકાએક તેને યાદ
આવ્યું કે આજે દરવાજો ખોલવા કોઈ નહીં આવે —
અમિષા બપોરથી બાળકોને લઈને નોવેલ્ટીમાં ફિલ્મ જોવા
ગઈ છે. તેણે કોટના ખિસ્સામાંથી ચાવી કાઢી દરવાજો
ખોલ્યો.

આજે અંકિતને ખાસ ભૂખ લાગી નહોતી, તેમ
છતાં તેને ફીજ ખોલવાની ઇચ્છા થઈ. એક બોટલમાંથી
કાચના ગ્લાસમાં થોડુંક પાણી કાઢી તેણે ટીવી ચાલુ કર્યું
પણ કોઈ શોમાં ખાસ રસ પડ્યો નહીં. ટીવી બંધ કરી
કોફી-ટેબલ પર પડેલા સામયિકોના ઢગલામાંથી એક લઈ
તેનાં બેચાર પાનાં ફેરવ્યાં પણ તેને કંટાળો આવ્યો. કારણ
વિના સમય બગાડવો યોગ્ય ન લાગતાં તેણે સામયિકને
પાછું કોફી-ટેબલ પર મૂકી દીધું.

આખરે કંટાળીને અંકિતે કોફી-ટેબલ પર બે પગ
લાંબા કરી, લેમ્પના આછા પ્રકાશ નીચે આખા દિવસનો
થાક ઉતારવા કાઉચ પર લંબાવ્યું. એની આંખો ધીમે ધીમે
ફ્લેટના પ્રત્યેક ખૂણામાં, દીવાલો અને છત પર ફરવા
માંડી. આ જ ફ્લેટમાં જિંદગીનાં છેલ્લાં ચાર-પાંચ વર્ષ
વીતી ગયાં હોવા છતાં, જીવનની ધમાલમાં ગળાડૂબ રહેલા
આંકિતને આ પહેલા ક્યારેય ફ્લેટને આટલી નિરાંતે
જોવાનો અવસર મળ્યો ન હતો.

ફ્લેટમાં સજાવેલ મોંઘાદાટ શો-પીસ અને
ફર્નિચર જોઈ તે મનોમન બબડી ઊઠ્યો, 'ઓહ માઈ
ગૂડનેસ! આટલી બધી ચીજ-વસ્તુઓની અમારા ચાર
જણના પરિવાર માટે જરૂર છે ખરી?' આ વિચાર સાથે ફરી
એકવાર તેણે પ્રત્યેક વસ્તુ પર નજર કરી. બે-ચાર ક્ષણમાં
તેની આંખો આખા ફ્લેટમાં ધૂમી વળી. ફ્લેટમાં ક્યાંય
એકાદ સ્કવેર-ફૂટ તો શું પણ અડધો ઇંચ પણ ખાલી જગ્યા
નજરે ન ચડી.

એકાએક તેને મનમાં થયું, 'અરે, ફ્લેટની આ ચાર
દીવાલોને સજાવવા જતાં મેં મારું ઘર ખોઈ નાખ્યું! આ
ફ્લેટમાં મારું ઘર ક્યાં હશે?'

સહર્ષ રજૂ કરીએ છીએ
ગુજરાતી લિટરરી એકેડેમી ઓફ નોર્થ અમેરિકાની
રજતજયંતી નિમિત્તે
પાંચમું સાહિત્ય સંમેલન

બેસ્ટ વેસ્ટર્ન હોટેલ, લેન્હૅમ, મેરીલેન્ડ
શુક્ર-શનિ-રવિ, સપ્ટેમ્બર ૮-૯-૧૦, ૨૦૦૬

આમંત્રિત સાહિત્યકારો :

શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ, શ્રી નિરંજન ભગત, શ્રી ધીરુભાઈ પરીખ

કાર્યક્રમની રૂપરેખા

શુક્રવાર, ૮-સપ્ટેમ્બર-૨૦૦૬

- સાંજે ૫:૦૦ થી ૭:૩૦ **રજિસ્ટ્રેશન**, મિલન, ભોજન
૭:૩૦ **ઉદ્ઘાટન બેઠક**
સ્વાગત : શ્રી શંકરભાઈ પટેલ, શ્રી રામ ગઢવી
આમંત્રિત સાહિત્યકારો સાથે વાર્તાલાપ
‘Saraswatichandra (Abridged)’નું વિમોચન
૯:૩૦ **લોક-સાહિત્ય સંધ્યા** - ગીત-વાર્તા-ભજન
શ્રી ભીખુદાન ગઢવી, શ્રી ભારતીબેન વ્યાસ, શ્રી ચેતન ગઢવી અને અન્ય કલાકારો
સંચાલન : શ્રી અંકિત ત્રિવેદી

શનિવાર, ૯-સપ્ટેમ્બર-૨૦૦૬

- સવારે ૭:૦૦ **રજિસ્ટ્રેશન**, નાસ્તો
૯:૦૦ **પ્રથમ બેઠક : જ્ઞાનપીઠ પુરસ્કાર વિજેતા ગુજરાતી સાહિત્યકારો**
'ઉમાશંકર જોશી, યુગદ્રષ્ટા કવિ' — શ્રી નિરંજન ભગત
'પન્નાલાલ પટેલ, માનવતાનો વાર્તાકાર' — શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ
સંચાલન : શ્રી નટવર ગાંધી
૧૧:૦૦ **વિરામ**
૧૧:૩૦ **જ્ઞાનપીઠ પુરસ્કાર વિજેતા ગુજરાતી સાહિત્યકારો (ચાલુ)**
'રાજેન્દ્ર શાહ, કાવ્યનો કસબી' — શ્રી ધીરુભાઈ પરીખ
'ત્રણ પ્રખર પ્રતિભાઓ' — શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ
બપોરે ૧:૦૦ **ભોજન**

શનિવાર, ૯-સપ્ટેમ્બર-૨૦૦૬ (યાલુ)

૨:૦૦	દ્વિતીય બેઠક : શ્રી પ્રીતિ સેનગુપ્તાને શ્રી ચુનિલાલ વેલજી મહેતા પારિતોષિક અર્પણવિધિ સંચાલન : શ્રી રામ ગઢવી વિજેતાનો પરિચય : શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ પ્રતિભાવ : શ્રી પ્રીતિ સેનગુપ્તા 'આધુનિક ગુજરાતી વાર્તા' : શ્રી મધુ રાય 'આધુનિક ગુજરાતી કવિતા' : શ્રી અંકિત ત્રિવેદી
૪:૦૦	વિરામ
૪:૩૦	તૃતીય બેઠક : અસ્મિતાની શોધમાં – ગુજરાતી લેખિકા, દેશમાં અને વિદેશમાં સંચાલન : શ્રી પન્ના નાયક વક્તાઓ : સર્વશ્રી મધુમતી મહેતા, પ્રીતિ સેનગુપ્તા, નંદિતા ઠાકોર, વસુધા ઇનામદાર
સાંજે ૬:૦૦	ભોજન
૮:૦૦	નાટ્યોત્સવ : નાટકોની રજૂઆત

રવિવાર, ૧૦-સપ્ટેમ્બર-૨૦૦૬

સવારે ૭:૦૦	નાસ્તો
૯:૦૦	એકેડેમીના સભ્યોની સભા 'એકેડેમીનાં પહેલાં ૨૫ વર્ષ' : શ્રી રામ ગઢવી પ્રમુખ, મંત્રી અને ખજાનચીના અહેવાલો
૧૦:૦૦	ચતુર્થ બેઠક : ઉત્તર અમેરિકામાં રચાતું ગુજરાતી સાહિત્ય સંચાલન : શ્રી ચંદ્રકાંત શાહ 'અમેરિકાવાસી ગુજરાતી લેખકો – એક સમીક્ષા' : શ્રી મધુસૂદન કાપડિયા પઠન : આમંત્રિત સાહિત્યકારો અને ચૂંટેલા સ્થાનિક સર્જકોનું ગદ્ય-પદ્ય પઠન
બપોરે ૦૧:૦૦	ભોજન, વિસર્જન

* * *

સંમેલન યજમાન સમિતિ

સર્વશ્રી શંકરભાઈ પટેલ (અધ્યક્ષ), ડૉ. નટવર ગાંધી, મનુ ધોકાઈ, કિરીટ ઉદેશી
ઈલા ધારીઆ, ડૉ. તરુણ ધારીઆ, કનુ દોશી, પ્રણવ પંડ્યા, નિયતિ પંડ્યા, યશવંત પારેખ, ડૉ. વિનોદ શાહ, અપર્ણા પુરી

સંમેલન વ્યવસ્થાપકો

શ્રી મનુ ધોકાઈ (૭૦૩-૯૧૪-૯૩૪૦), શ્રી કિરીટ ઉદેશી (૭૦૩-૪૪૯-૦૭૭૨)

એકેડેમીની કાર્યવાહક સમિતિ

સર્વશ્રી રામ ગઢવી (પ્રમુખ, સંપર્ક ૯૭૩-૬૩૩-૭૪૭૩), રાજેશ ભગત, અશોક મેઘાણી, ડૉ. જયેશ શાહ
હરનિશ જાની, ચંદ્રકાંત શાહ, નીતિન તલસાણિયા, હિરેન માલાણી, દ્રષ્ટિ પટેલ

અમે આભારી છીએ રજતજયંતી સંમેલનના શુભેચ્છકોના

ઈલા અને ડૉ. તરુણ ધારીઆ
અપર્ણા અને સંજય પુરી

ડૉ. સુધા અને ડૉ. સુધીર પરીખ
ડૉ. ઈલા અને ડૉ. વિનોદ શાહ

★ ★ ★

ડૉ. રશ્મી અને ડૉ. નવીન મહેતા
રોઝમરી અને એચ.આર. શાહ

સોનલદે દેસાઈ અને હેમંત કણકીઆ
શકુંતલા અને નરેન્દ્ર લાખાણી

દામિની અને ગિરીશ સોની

★ ★ ★

લીના અને ડૉ. જુગલકિશોર શાહ
ડૉ. પન્ના અને ડૉ. ભરત બારાઈ

નલિની અને ડૉ. નટવર ગાંધી
કીર્તિ અને મનુ ધોકાઈ

રાજુલ અને પ્રકાશ શાહ

★ ★ ★

પન્ના અને વિપિન દેસાઈ
વિજય ભલાલા

લતા અને ડૉ. કનુ પટેલ
આશા અને નયન પરીખ

રંજન અને પ્રમોદ અમીન

ડૉ. નવીન શાહ

રેખા અને રાજ વખારીઆ

GUJARATI LITERARY ACADEMY OF N.A.
4 ALES PLACE, WAYNE, NJ 07470

NON-PROFIT ORG.
U.S. POSTAGE
PAID
WAYNE NJ
PERMIT No. 258

To :